

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 3

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 3

ISSN 1408-5348
e-ISSN 2591-1775

UDK 009

Letnik 33, leto 2023, številka 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Gorazd Bajc, Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Urška Lampe, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Žiga Oman, Veronika Kos

**Gostujoča urednica/Guest Editor/
Editrice ospite:**

Mateja Matjašič Friš

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 29. 09. 2023.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia* è inserita nei seguenti data base / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Andrej Mečulj: Epigrafska spomenika s homerskim napisom na fontiku in na Pretorski palači v Kopru 401
Monumenti epigrafici con iscrizione omerica sul fontico e sul Palazzo pretorio a Capodistria
Epigraphic Monuments with a Homeric Inscription on the Fontico and on the Praetorian Palace in Koper

Aleksandro Burra: I possedimenti del monastero benedettino di S. Nicolò d'Oltra (1771) 413
The Properties of the Benedictine Monastery of S. Nicolò d'Oltra (1771)
Posesti benediktinskega samostana sv. Nikolaja v Valdoltri (1771)

Diana Košir: Kulturna in jezikovna dediščina Hijacinta Repiča, frančiškana pri sv. Ani v Kopru 471
Patrimonio culturale e linguistico di Hijacint Repič, francescano del monastero di Sant'Anna di Capodistria
Cultural and Linguistic Heritage of Hijacint Repič, Franciscan at St. Anne's in Koper

David Hazemali: Safeguarding Liberty? Repressive Measures Against Enemy Aliens and Community Resilience in WWI United States: The Slovenian-American Experience 489
Proteggere la libertà? Misure restrittive contro gli stranieri nemici e resilienza della comunità nella prima guerra mondiale negli Stati Uniti: L'esperienza sloveno-americana
Varovanje svobode? Represivni ukrepi proti sovražnim tujcem in odpornost etnične skupnosti v ZDA med prvo svetovno vojno: izkušnja slovensko-ameriške skupnosti

Špela Chomicki, Renato Podbersič & Darko Friš:
 Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v Ptujem okrožju 503
Occupazione tedesca e l'Unione patriottica della Stiria nel Distretto di Ptuj
The German Occupation and the Organisation of the Styrian Homeland Association in the Ptuj District

Tadeja Melanšek & Darko Friš:
 »Nov hram učenosti«; Ustanovitev Pedagoške akademije v Mariboru. 515
Un «Nuovo tempio del sapere»: L'istituzione dell'Accademia pedagogica di Maribor
«New Temple of Learning»: The Establishment of the Pedagogical Academy in Maribor

Janez Osojnik: Demosova plebiscitna pobuda: analiza spominske literature in dogajanje konec oktobra in v začetku novembra 1990 527	Pirkovič Jelka: The Role of Media Reports in the Democratisation of Archaeological Heritage Management – The Case of Slovenia 557
<i>L'iniziativa plebiscitaria del Demos: un'analisi della letteratura memoriale e degli sviluppi a fine ottobre e inizio novembre 1990</i>	<i>Il ruolo dei servizi giornalistici nella democratizzazione della gestione del patrimonio archeologico – il caso della Slovenia</i>
<i>The Demos Plebiscite Initiative: An Analysis of the Memoirs and the Developments at the End of October and Beginning of November 1990</i>	<i>Vloga medijskih poročil pri demokratizaciji upravljanja arheološke dediščine – primer Slovenije</i>
Dejan Valentinčič: Primerjava (ustavno)pravnega položaja, udejanjanja manjšinskih pravic in javnega financiranja skupnosti Slovencev v državah z območja nekdanje SFRJ in skupnosti konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji 537	Igor Ivanović: Can AI-assisted Essay Assessment Support Teachers? A Cross-sectional Mixed-methods Research Conducted at the University of Montenegro 571
<i>Paragone tra lo statuto costituzionale-legale e l'implementazione dei diritti delle minoranze, nonché tra il finanziamento pubblico alle comunità slovene nelle repubbliche dell'ex Jugoslavia, e alle comunità delle nazioni costituenti dell'ex Jugoslavia residenti in Slovenia</i>	<i>Può la valutazione dei saggi con l'aiuto dell'intelligenza artificiale sostenere gli insegnanti? Uno studio trasversale con l'uso di metodi misti condotto presso l'Università del Montenegro</i>
<i>A Comparison of the Constitutional-Legal Status, the Implementation of Minority Rights and the Public Financing between Slovenian Communities in the Republics of Former Yugoslavia and Communities of Constitutive Nations of Yugoslavia in Slovenia</i>	<i>Ali lahko ocenjevanje esejev s pomočjo umetne inteligence reši profesorje? Navzkrižna raziskava z uporabo mešanih metod izvedena na Univerzi v Črni gori</i>
	Kazalo k slikam na ovitku 591
	<i>Indice delle foto di copertina</i> 591
	<i>Index to images on the cover</i> 591

received: 2023-03-22

DOI 10.19233/ASHS.2023.28

PRIMERJAVA (USTAVNO)PRAVNEGA POLOŽAJA, UDEJANJANJA MANJŠINSKIH PRAVIC IN JAVNEGA FINANCIRANJA SKUPNOSTI SLOVENCEV V DRŽAVAH Z OBMOČJA NEKDANJE SFRJ IN SKUPNOSTI KONSTITUTIVNIH NARODOV NEKDANJE SFRJ V SLOVENIJI

Dejan VALENTINČIČ

Nova univerza, Fakulteta za slovenske in mednarodne študije, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenija
Center za družboslovno raziskovanje Ameriško slovenske izobraževalne fundacije ASEF, Ogrinčeva 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: dejan.valentincic@asef.net

IZVLEČEK

Članek primerja formalni status konstitutivnih narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v državah, ki so nastale na njenem ozemlju, s poudarkom na Sloveniji in Slovencih. V prvem delu je analiziran normativni vidik, in sicer ali imajo posamezni narodi v drugih državah formalni status narodne manjšine in na katerem nivoju ter katere kolektivne pravice jim predpisi priznavajo. V drugem delu pa je opravljena primerjava uresničevanja dejanskih pravic za ohranjanje narodne identitete glede pouka v materinščini, omogočanja medijskih vsebin ter financiranja kulturnih dejavnosti posameznih skupnosti. Avtor ugotavlja, da ne obstaja prenosorazmerna odvisnost med formalnim manjšinskim statusom in dejanskimi pravicami, ki jih posamezna država omogoča v praksi.

Ključne besede: konstitutivni narodi nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije, manjšinske pravice v državah, ki so nastale na njenem ozemlju, ustava, zakonodaja, pouk materinščin, mediji, financiranje kulturnih dejavnosti

PARAGONE TRA LO STATUTO COSTITUZIONALE-LEGALE E L'IMPLEMENTAZIONE DEI DIRITTI DELLE MINORANZE, NONCHÉ TRA IL FINANZIAMENTO PUBBLICO ALLE COMUNITÀ SLOVENE NELLE REPUBBLICHE DELL'EX JUGOSLAVIA, E ALLE COMUNITÀ DELLE NAZIONI COSTITUENTI DELL'EX JUGOSLAVIA RESIDENTI IN SLOVENIA

SINTESI

L'articolo delinea un paragone tra lo status giuridico dei gruppi nazionali costituenti dell'ex Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia negli stati che appartenevano ad essa, in particolare riguardo alla Slovenia e agli sloveni. La prima parte mette in evidenza gli aspetti normativi legati al riconoscimento dello status ufficiale di minoranza nazionale delle singole nazionalità, del loro livello di tutela in termini di diritti collettivi. Nella seconda parte, l'autore si concentra sull'implementazione dei diritti attuativi per la tutela dell'identità nazionale, tra cui l'apprendimento della lingua madre, l'accesso ai contenuti mediatici, e il finanziamento delle attività culturali delle relative comunità. La conclusione proposta dall'autore dunque è di una fondamentale assenza di interdipendenza tra lo status ufficiale di minoranza e i reali diritti nei singoli stati.

Parole chiave: le nazioni costituenti dell'ex Repubblica Socialista Federale di Jugoslavia, i diritti delle minoranze negli stati federati dell'ex Jugoslavia, legislazione, insegnamento della lingua madre, reti mediatiche, finanziamento delle attività culturali

UVOD

Nekdanja država Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ – pred tem v obdobju 1945–1963 poimenovana Federativna ljudska republika Jugoslavija), ki je nastala po drugi svetovni vojni in dokončno razpadla v letih 1991/1992, je bila razdeljena na šest republik: Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Bosno in Hercegovino (BiH), Črno goro in Makedonijo.¹ Priznavala je šest² konstitutivnih narodov: Slovence, Hrvate, Srbe, Muslimane, Črnogorce in Makedonce, poleg tega pa še dve narodnosti: Madžare in Albance, katerih pripadniki so živeli v dveh avtonomnih pokrajinah: Vojvodini in Kosovu.³ Vsak konstitutivni narod je bil konstitutiven znotraj določene republike, skupaj pa so bili konstitutivni na nivoju federacije (Ribičič, 2014, 185; Valentinčič, 2017, 251). Štelo se je, da je narodno vprašanje s tem rešeno, zato posamezni narodi znotraj drugih republik niso imeli manjšinskega statusa, nezaželeno je bilo tudi etnično organiziranje (cf. Kržišnik-Bukić, 1995; Kržišnik-Bukić, 2014a, 130; Komac, 2014, 179–186). Po razpadu SFRJ je na njenem ozemlju postopoma nastalo sedem samostojnih držav: republike Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Srbija, Črna gora, Severna Makedonija in Kosovo.⁴ Vse novonastale države so bile etnično heterogene, poleg drugih manjšinskih skupnosti so na njihovih ozemljih živeli tudi pripadniki drugih konstitutivnih narodov nekdanje države. Posamezne države so se reševanja njihovega statusa lotile na različne načine. Spregledati ne moremo niti dejstva, da so posamezne republike že prej priznavale določene narodne manjšine na svojem ozemlju in jim dajale pravice in je torej nek »podedovan« model manjšinskega varstva zanje že obstajal (cf. Shoup, 1963, in Varady, 1993). Nena zadnje pa je na način urejanja manjšinskega varstva pomemben vpliv imel konceptualni pristop – med evropskimi državami (še bolj pa globalno) obstajajo različni pristopi k manjšinskemu varstvu in takšne razlike se kažejo tudi pri državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ.

Po mnenju Komaca (2007, 36–46) se je z razpadom SFRJ in nastankom samostojne države Slovenije spremenil položaj pripadnikov dotlej konstitutivnih narodov skupne države, katerih prisotnost ter družbeni, politični in pravni položaj na ozemlju nove države je bilo potrebno na novo opredeliti. Že pred odcepitvijo je Skupščina Republike Slovenije sprejela Izjavo o dobrih namenih z dne 6. decembra 1990, v kateri je zapisano, da »[slovenska država] zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo« (Ur. l. RS, št. 44/1990).

Z enakimi izzivi so se soočile tudi ostale države, ki so nastale na območju nekdanje skupne države. To vprašanje ostaja aktualno še danes, saj posamezne etnične skupnosti s svojim položajem niso zadovoljne, bodisi bi si nekateri njihovi predstavniki želeli ustavno ali zakonsko priznanje, ki ga danes nimajo, bodisi niso zadovoljne z udejanjanjem manjšinskih pravic v praksi (Kržišnik-Bukić, 2014b; Valentinčič, 2015, 59–78; ORF, 2013; Baltić, 2016; Baltić & Banjanac Lubej, 2016). Namen pričujočega članka je narediti primerjalno analizo med državami, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ in na normativni ter praktični ravni primerjati status in nabor dejanskih pravic pripadnikov konstitutivnih narodov nekdanje Jugoslavije v državah, ki so nastale na njenem ozemlju.⁵ Največ pozornosti je namenjene Slovincem, živečim v drugih republikah in skupnostim drugih konstitutivnih narodov nekdanje jugoslovanske države, ki živijo v Sloveniji, primerjalno pa se nato analizira ostale države in (nekdanje konstitutivne) narode.

Omejitev članka je zagotovilo ta, da bi bil pogled bolj celovit in poglobljen, če bi bili obravnavani celotni manjšinski režimi držav z območja nekdanje SFRJ in bi bile torej v obzir vzete tudi ostale narodne skupnosti (cf. Klemenčič & Klemenčič, 2001; Briza, 2000; Woelk, 2012). A to zaradi omejitve prostora ni mogoče, zato se položaja drugih narodnih skupnosti dotaknemo kvečjemu deloma, kjer je to

1 Članek je nastal v okviru ciljnega raziskovalnega projekta V5-2107, »Analiza stanja hrvaške, nemške in srbske skupnosti v Republiki Sloveniji«, ki ga je med 1. 10. 2021 in 30. 9. 2022 izvajala Evropska pravna fakulteta Nove univerze, sofinancirali pa Agencija RS za raziskovanje, Ministrstvo za zunanje zadeve ter Urad za narodnosti.

2 Do ustave leta 1974 je bilo priznanih konstitutivnih narodov pet, nato pa je bil ta status priznan še Muslimanom v BiH.

3 Poleg navedenih konstitutivnih narodov in narodnosti, katerih status je bil vezan tudi na republike in pokrajine, so določeno manjšinsko varstvo uživale tudi druge narodnosti, npr. na ozemlju Socialistične republike Slovenije pripadniki italijanske in madžarske narodnosti. Varstvo italijanske narodnosti je najprej temeljilo na leta 1954 podpisanem Londonskem sporazumu oz. Spomenici o soglasju (in leta 1975 Osimskih sporazumih) med SFRJ in Republiko Italijo, s sprejetjem novih zvezne in republiške ustave leta 1963 pa je bila manjšinska narodnost tudi ustavno priznana, istočasno pa tudi madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji.

4 Kosovo kot država sicer s strani številnih držav še ni priznано, med temi so tudi Rusija, Kitajska, Ciper, Grčija, Romunija, Slovaška in Španija, a to za naš članek ni posebej relevantno.

5 Čeprav Kosovarji (Albanci) niso bili konstitutivni narod nekdanje SFRJ, smo se Kosovo in Kosovarje vendarle odločili vključiti v to analizo, saj se pri pobudah za vključitev šestih novih manjšin v slovensko ustavo vključuje tudi Albance, poleg tega pa tudi na Kosovu živi določeno število Slovencev, ki sicer niso društveno organizirali (to je edina država z območja nekdanje SFRJ, kjer Slovenci niso društveno organizirani).

posebej relevantno za našo razpravo. Kljub temu, glede na aktualnost tematike tako v notranjih diskusijah posameznih držav kot v bilateralnih odnosih, kot celo na evropskem parketu (cf. Kržišnik-Bukić, 2014b), štejem, da članek prinaša relevantne nove ugotovitve.

Avtor si v članku zastavlja dve osrednji raziskovalni vprašanji: Ali je stopnja pravic Slovencev v drugih državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ, višja od stopnje pravic, ki jih uživajo pripadniki ostalih nekdanj konstitutivnih narodov v Republiki Sloveniji? Ali je stopnja pravic, ki jih posamezne obravnavane skupnosti uživajo v praksi odvisna od (ne)priznanja njihovega manjšinskega statusa?

Članek je po svoji naravi pretežno pravne narave, saj je ukvarja s pravno regulacijo manjšinskih pravic. Običajno razlikujemo pet metod, s katerimi je mogoče raziskovati pravo. To so avtonomno pravna (normativno-dogmatična), vrednotenjska (aksiološka), sociološka, zgodovinska in primerjalnopravna metoda (Novak & Pavčnik, 2022). V tem članku uporabimo dve izmed naštetih metod: primerjalnopravno in sociološko. Za prvo je značilno, da primerja pravne sestavine dveh ali več različnih pravnih redov, z namenom ugotovitve, kaj jim je skupno, podobno in v čem se razhajajo. Dotični članek to počne za sedem izbranih držav na področju urejanja kolektivnega statusa etničnih skupnosti, ki pripadajo narodom, ki so imeli nekoč konstitutivni status v okviru skupne države. Za sociološko metodo pa je kot eno osrednjih vprašanj značilno vprašanje morebitnega razkoraka med normativnostjo in realnostjo prava (temu v anglosaškem svetu radi rečejo »law in action versus law in books«). V našem članku preučujemo kakšna je v izbranih državah povezava med formalnim statusom narodnih skupnosti in njihovimi dejanskimi pravicami. Za sociološko metodo je značilno, da se poslužuje tudi posebnih socioloških raziskovalnih tehnik, kot so opazovanje, ankete, intervjuji, eksperiment itd. Pri naši raziskavi smo opravili tudi nekaj intervjujev in sicer z namenom pridobiti podatke, ki jih ni bilo mogoče pridobiti v javno objavljenih dokumentih in publikacijah.

Struktura članka je sledeča: po uvodni predstavitvi raziskovalnega problema je prvo vsebinsko poglavje namenjeno predstavitvi pravnega položaja nekdanj konstitutivnih narodov nekdanje SRFJ v državah, ki so nastale na njenem ozemlju. Ugotavljamo, ali jim je priznan manjšinski status, če jim je na katerem nivoju (ustava, zakon) ter kakšen obseg pravic uživajo. Začnemo s Slovenijo, nadaljujemo s Hrvaško, nato Srbijo, BiH, Severno Makedonijo,

Črno goro ter nazadnje Kosovom. Temu sledi poglavje, kjer po državah pogledamo, katere pravice navedene etnične skupnosti uživajo v praksi na treh relevantnih področjih – najprej glede poučevanja jezika, nato prisotnosti v medijih, nazadnje pa še glede financiranja kulturnih dejavnosti s strani javnih oblasti. Pri tem sledimo istem vrstnemu redu med državami, kot v predhodnem poglavju. Članek se nadaljuje s sintezo ugotovitev v obliki tabelarnega prikaza, kar je pospremljeno s kratko razpravo. Članek se zaključi s sklepom, kjer odgovorimo na raziskovalni vprašanji ter podamo predloge za nadaljnje raziskovanje.

FORMALNI (USTAVNO)PRAVNI POLOŽAJ NEKDANJ KONSTITUTIVNIH NARODOV SRFJ V DRŽAVAH, KI SO NASTALE NA NJENEM OZEMLJU

Ob in po nastanku samostojne **Republike Slovenije** se je ustavodajalec (Skupščina) odločil za različen sistem varstva različnih skupin prebivalstva neslovenskega etničnega izvora. Ohranil se je zelo visok nivo kolektivnega varstva madžarske in italijanske narodne skupnosti (posebne pravice so jim bile zagotovljene predvsem v 64. členu ustave), ki sta posebne pravice uživali že v Socialistični Republiki Sloveniji. Posebne pravice, a ne na enako visokem nivoju, so bile v 65. členu ustave zagotovljene tudi romski skupnosti.⁶ Ostale manjšinske etnične skupine imajo zagotovljeno varstvo individualnih pravic, med katere spada tudi pravica do svobodnega izražanja narodne pripadnosti (61. člen), niso pa zanje na ustavnem nivoju predvidene posebne kolektivne pravice (cf. Komac, 1999; Škrk, 2008; Orehar Ivanc, 2010; Jerovšek, 2010; Valentiničič, 2019a), kar Ribičič (2014, 184) imenuje »asimetrična obravnava«. Posebej relevantni členi za neslovenske etnične skupine, ki v ustavi niso pomensko našteje ter jim niso zagotovljene posebne kolektivne pravice, so: 61. člen ustave, ki zagotavlja svobodno izražanje pripadnosti k svojemu narodu ali narodni skupnosti, gojenje in izražanje svoje kulture in uporabo svojega jezika in pisave; 62. člen, ki še posebej zagotavlja, da ima vsakdo pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon; ter 63. člen, ki kot protiustavno prepoveduje vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti ter spodbujanje k nasilju in vojni. Vsi v zvezi s prvim stavkom prvega

6 V tem členu ustave je tudi določeno, da romsko problematiko ureja poseben zakon. Ta je bil nato sprejet leta 2007. Slovenija je s tem postala edina država na svetu, kjer vprašanja romske skupnosti ureja tudi poseben področni zakon. Ta Rome deli na avtohtone in neavtohtone.

odstavka 5. člena ustave, ki zagotavlja, da država varuje človekove pravice in temeljne svoboščine na svojem ozemlju ter 14. členom, ki prepoveduje vsakršno diskriminacijo. Relevantne so seveda tudi vse ostale ustavne določbe, ki zagotavljajo človekove pravice. Vse je potrebno razumeti tudi v kontekstu narodnostnega vidika (Ur. l. RS, št. 33/91). Ti členi, za razliko od 64. in 65. člena, ne zagotavljajo pozitivne diskriminacije, torej privilegiranega statusa, ampak zgolj enako obravnavo vseh državljanov ne glede na narodno pripadnost.

Osrednja značilnost členov 61 do 63 je, da so to individualne pravice ter pravice negativnega statusa. Gre torej za omejitve države do poseganja v te pravice, medtem ko so pravice iz 64. in 65. člena tudi pozitivne pravice – zavezujejo državo k aktivnemu delovanju ter materialni skrbi. Čeprav gre za individualne pravice Jerovšek (2010, 610) glede 61. člena razlaga tudi pravico do kulturnih prireditev. Država torej ni dolžna materialno skrbeti za takšne manifestacije, že iz ustavne pravice do svobode združevanja pa seveda izhaja, da tega ne more omejevati. Tudi pravica do združevanja spada med individualne pravice, a vsak posameznik jo lahko udejanja le v stiku z nekom. Pripadniki etničnih skupnosti, ki niso poimensko varovane v ustavi, to pravico polno uporabljajo s samoorganiziranjem v društva, skupine itd., ki nato nastopajo tudi izven zasebne sfere in identiteto manifestirajo tudi nasproti drugim. 62. člen je potrebno razumeti restriktivno (ter v kontekstu 11. člena, da je v Sloveniji uradni jezik slovenščina, razen na območjih, kjer je uradno priznana prisotnost obeh narodnostni skupnosti), kot ga je tudi edino možno uveljaviti. To pravico se v primeru neznanja uradnega jezika udejanja preko tolmača, ki ga mora država zagotoviti. 62. člen predstavlja izjemo oziroma omejitev 61. člena, ki je generalno pravilo. Čeprav se 63. člen razume predvsem kot varstvo pripadnikov manjšine pred večino, saj je manjšina bolj ranljiva, prepoved seveda velja do vsakogar, torej so varovani tudi pripadniki večine. Določba velja tako na vertikalni (država-posameznik) kot tudi horizontalni (posameznik-posameznik) ravni (Letnar Černič, 2011, 954).

Ker pa se v Sloveniji pojavljajo različna stališča, da so pripadniki nekdanjih konstitutivnih narodov bivše SFRJ v Sloveniji diskriminirani, ker nimajo posebnega manjšinskega statusa, posebej v okviru Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji, se redno pojavljajo takšni očitki (cf. Kržišnik-Bukić, 2014b), je Državni zbor leta 2011 s 63 glasovi ZA ter 3 glasovi proti⁷ sprejel *Deklaracijo Republike Slovenije o*

položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (DePNNS). V 3. členu deklaracije je navedena tudi utemeljitev za zdajšnje ureditev pravic, ki jih Slovenija daje pripadnikom konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ:

Pripadniki navedenih narodnih skupnosti [Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi – 2. točka Deklaracije] uživajo vse individualne pravice, ki so za državljanke in državljane določene v Ustavi, posebej pa imajo pravico do lastnega narodnostnega samopoimenovanja in samoorganiziranja na narodnostni podlagi, s čimer lahko uživajo in razvijajo kulturo svojega naroda, negujejo svoj jezik in pisavo, ohranjajo svojo zgodovino, si prizadevajo za organizirano prisotnost v javnosti ter v sodelovanju s pripadniki večinskega naroda in drugih narodnih skupnosti prispevajo k multikulturalnosti Slovenije. Republika Slovenija ne le priznava, temveč takšno dejavnost tudi spodbuja, hkrati pa si bo prizadevala za uveljavitev pravnih okvirov, ki bi zagotovili materialne in druge oblike podpore njihovem delovanju. (DePNNS, Ur. l. RS, št. 7/2011)

Tudi na normativni ravni je bilo torej zapisano to, kar se je v praksi že od prej udejanjalo. Za tem je vlada Republike Slovenije maja 2011 sprejela tudi *Sklep o ustanovitvi, sestavi, organizaciji in nalogah Sveta Vlade Republike Slovenije za vprašanja narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji* (Ur. l. RS, št. 76/06).⁸

Poleg tega je bilo v preteklih letih že več poskusov, da bi se poseben status obravnavanim skupnostim priznalo tudi v okviru posebnega zakona. Leta 2018 je Državni zbor obravnaval predlog *Zakona o uresničevanju kolektivnih kulturnih pravic narodnih skupnosti pripadnikov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji*, za katerega je bilo sicer izraženih več strokovnih mnenj, da je predlog zakona zelo problematičen in najverjetneje tudi protiustaven (cf. Komac, 2018; Letnar Černič, 2018; Valentinčič, 2018). Zakon sicer kasneje ni bil sprejet zaradi nesklepčnosti v državnem zboru. Več zakonskih pobud je bilo predlaganih tudi z drugih strani, npr. *Dispozicija/osnutek za pripravo zakona o manjšinskih narodnih skupnostih Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji* s strani Zveze zvez konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji; *Pobuda za urejanje formalno-pravnega položaja hrvaške manjšine*

⁷ Za so glasovali poslanci SD, SDS, Zares, DeSUS in LDS, proti poslanci SNS, poslanci SLS pa so zapustili dvorano pred odločanjem.

⁸ Leta 2012 je bil Svet sicer začasno, za dobro leto, zaradi varčevanja ukinjen, nato leta 2013 pa ponovno ustanovljen (cf. Dimitrijevski, 2014, 18).

v *Republiki Sloveniji* s strani Zveze hrvaških društev v Sloveniji; različne pobude Vere Kržišnik-Bukić ter predlog *Zakona o srbski skupnosti*, ki so ga pripravili v okviru Srbskega kulturnega centra Mihajlo Pupin (cf. Valentinčič, 2017).

Republika Hrvaška se je odločila za povsem drugačen model manjšinskega varstva kot Slovenija. V preambuli hrvaške ustave je tako trenutno poimensko naštetih kar 22 narodnih manjšin (Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, št. 85/2010). Pri tem pa za razliko od Slovenije Hrvaška ne uporablja kriterija avtohtonosti kot pogoj za manjšinski status. Obstajajo pa tudi še druge razlike. Če Slovenija priznava majhno število narodnih manjšin, ki pa uživajo zelo visok nivo pravic, je pri Hrvaški ravno obratno. Osem od 22 narodnih manjšin je tudi številčno zelo majhnih in ne dosega niti 1000 pripadnikov, za Vlahse se je na popisu leta 2011 opredelilo 29 oseb, a so kot priznana manjšina izenačeni z najštevilčnejšo skupnostjo, srbsko, za pripadnike katere se je na popisu leta 2011 opredelilo skoraj 200.000, leta 1991 pa skoraj 600.000 oseb (Popis stanovništva Hrvatske 1991, 2001 in 2011). Slovenci spadajo med srednje številčne narodne manjšine. Njihovo število sicer iz popisa v popis precej upada. Leta 1991 se je za Slovence opredelilo 22.396 oseb, leta 2001 13.173 oseb, na popisu leta 2011 10.517 oseb, na zadnjem popisu iz leta 2021 se je za Slovence izreklo 7.729 oseb (Valentinčič, 2019b; Popis stanovništva Hrvatske, 2021).

Pojem manjšina se je za slovensko prebivalstvo na ozemlju Republike Hrvaške začel uporabljati po razpadu Jugoslavije in nastanku ločenih držav (Kržišnik-Bukić, 1995; Pajnič, 2006; Riman, 2021). Slovenska narodna manjšina na Hrvaškem je bila eksplicitno omenjena s sprejemom nove ustave leta 1990, nato pa leta 1997 iz nje izbrisana, leta 2010 po spremembi ustave pa kot manjšina spet priznana na ustavni ravni (Valentinčič, 2019b).

Poleg preambule Ustave, kjer je 22 manjšin poimensko naštetih, je pomemben tudi 15. člen Ustave, ki zagotavlja enakopravnost narodnih manjšin, pripadnikom katerih se zagotavlja svoboda izražanja etničnega porekla, svoboda uporabe maternega jezika in pisave, pravica izbirati svoje predstavnike v sabor in kulturna avtonomija. 12. člen pa določa, da je na Hrvaškem uradni jezik hrvaščina, a je v posameznih enotah lokalne samouprave mogoča uradna uporaba tudi kakega drugega jezika poleg hrvaškega (Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine št. 85/2010).

Posledica tovrstnega definiranja narodne manjšine s strani hrvaške države je npr. tudi precejšnja zmeda pri opredeljevanju pripadnikov slovenske

narodne manjšine na Hrvaškem, saj ni vedno jasno, ali gre za »avtohtono« ali »alohtono« poselitev. V skladu s hrvaškim modelom manjšinskega varstva imajo tudi pripadniki slovenske narodne manjšine, ne glede na to, ali prebivajo na avtohtonem območju ali kot posledica selitev kjerkoli na Hrvaškem, formalno enake manjšinske pravice.⁹ Velja torej čisto obraten pristop kot pri avtohtonih slovenskih manjšinah (narodnih skupnostih) v Italiji, Avstriji in na Madžarskem ter pri pripadnikih italijanske in madžarske narodne manjšine v Sloveniji, kjer so pravice (oz. večina pravic) vezane na avtohtono območje poselitve.

Ob tem je potrebno sicer posebej izpostaviti, da čeprav zagovorniki hrvaškega modela takšen pristop, ki ne upošteva avtohtonosti, zelo zagovarjajo (in takšne spremembe zahtevajo tudi od Slovenije), je Hrvaška podoben kriterij vpeljala s tem, ko je ob ratifikaciji Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih leta 1997, sporočila svoj pridržek k 5. točki 7. člena listine, ki določa: »Pogodbenice se obvezujejo, da bodo *mutatis mutandis* uresničevale načela iz prvega do četrtega odstavka tudi za jezike brez ozemlja. Vendar pa se narava in obseg ukrepov za jezike, s katerimi se uresničuje ta listina, prožno določata ob upoštevanju potreb in želja ter ob spoštovanju tradicije in značilnosti skupin, ki uporabljajo te jezike« (ELRMJ, 1992). Hrvaška je slovenski jezik v celoti opredelila kot neozemeljski in torej tudi pripadniki slovenske narodne manjšine, ki živijo strnjeno in zgodovinsko ob meji, niso varovani drugače kot pripadniki (post)priseljenske skupnosti. S tem Hrvaška slovenskemu jeziku zagotavlja precej nižjo stopnjo varstva in podpore, kot npr. češkemu, madžarskemu, rusinskemu, slovaškemu in ukrajinskemu jeziku, kar je precej nelogično.

Pravice narodnih manjšin na Hrvaškem še natančneje ureja *Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin* (Narodne novine, št. 155/2002 s spremembami), ki je bil sprejet leta 2002 (in je nadomestil prejšnji zakon, sprejet leta 1991). Ustavni zakon v 5. členu določa, da je »narodna manjšina v smislu tega Ustavnega zakona skupina hrvaških državljanov, katere pripadniki so tradicionalno naseljeni na območju Republike Hrvaške, njeni člani pa imajo etnične, jezikovne, kulturne, in/ali verske značilnosti, ki se razlikujejo od drugih državljanov in jih vodi želja po ohranjanju teh značilnosti«. Na nek način torej Hrvaška pripadnikom vseh narodnosti, ki so bile izkazane na popisu prebivalstva, priznava atribut tradicionalnosti, kar je v primerjalnih ureditvah zelo sorodno konceptu avtohtonosti.

Volilni zakon v skladu z ustavnim zakonom o pravicah manjšin določa število poslancev v sabo-

⁹ Do kam sega avtohtona slovenska poselitev na Hrvaškem je tudi še stvar raziskovanja, predvsem kateri govori na hrvaškem državnem ozemlju so genotolingvistično slovenski, se tudi danes še popisuje (cf. Gostečnik, 2019).

ru, ki jih izvolijo pripadniki manjšin. Skupaj gre za osem poslancev: srbska manjšina izvoli tri, italijanska in madžarska po enega, ostale tri poslance pa si razdeli več manjšin skupaj. Slovenci imajo pravico do izvolitve svojega poslanca v saboru skupaj z Albanci, Črnogorci, Makedonci in Bošnjaki. Ker so ostale skupnosti številčneje, Slovenci doslej niso uspeli izvoliti svojega kandidata (v mandatih 2003 do 2018 sta bila izvoljena poslanca bošnjaške nacionalne manjšine; v mandatih od 2015 do 2023 pa je to poslanka albanske nacionalne manjšine). Z vidika slovenske manjšine se zdi še dodatno problematično dejstvo, da imajo številčno podobno velike narodne manjšine svojega samostojnega poslanca v saboru, slovenska pa ne. Poleg tega dosednji bošnjaški in albanski poslanci, ki so zastopniki več manjšin, niso imeli dolžnosti komunicirati z manjšinami, ki poslanca v saboru nimajo, in zastopati njihovih interesov. Posledično se tudi leta 2018 sprejeti operativni program za manjšine, ki ga je sprejela hrvaška vlada, nanaša le na manjšine, ki so zastopane v saboru (Valentinčič, 2019b).

Ustavni zakon določa tudi, da imajo narodne manjšine, če presegajo 5 % prebivalstva enote, pravico do izvoljenih predstavnikov tudi v občinske, mestne in županijske izvoljene svete. Če manjšina šteje med 5 in 15 % prebivalstva, ima pravico do enega predstavnika, če je njen delež višji, pa tudi več predstavnikov. Način izvolitve daje prednost kandidatom na strankarskih listah. Pripadniki slovenske narodne manjšine se te pravice med letoma 2002 in 2019 niso poslužili. Ne obstajajo nobeni javni podatki, ali so sploh preučili, če kriterije kje izpolnjujejo in bi to pravico lahko uresničili.

Hrvaška z ustavnim zakonom manjšinam daje tudi možnost izvolitve svetov narodnih manjšin, ki so manjšinski samoupravni organi, sicer predvsem posvetovalni, ali posamičnih kandidatov. Poglejmo si rezultate za pretekle dvoje volitev. Na volitvah maja 2019 bi pripadniki slovenske narodne manjšine skupno lahko izvolili 6 županijskih manjšinskih svetov (5 županij in mesto Zagreb, ki ima tudi status županije), 7 mestnih manjšinskih svetov in 11 občinskih manjšinskih svetov. Skupaj torej 24 svetov s skupno 365 svetniki. Dejansko izvoljenih je bilo 185 svetnikov v svete in 11 individualnih predstavnikov, torej je malo več kot polovico možnih (za natančnejšo analizo rezultatov cf. Merljak, 2019). Zadnje volitve manjšinskih svetov so potekale 7. maja 2023. Izmed 19 narodnih manjšin, ki so imele pravico voliti svoje svete, je bila volilna udeležba najslabša ravno med Slovenci, znašala je 4,56 % volilnih upravičencev (pravico voliti je imel vsakdo, ki se je na zadnjem popisu prebivalstva narodnostno opredelil za Slovenca). Zaradi padca števila Slovencev so ti

v primerjavi s prejšnjimi volitvami izgubili pravico do oblikovanja treh svetov, enega mestnega in dveh županijskih ter do izvolitve šest individualnih predstavnikov, dveh na nivoju županij ter štiri na nivoju mest. Izmed 21 svetov in 14 posameznikov, ki so jih imeli pravico izvoliti so dejansko izvolili 9 svetov in 9 individualnih predstavnikov, za ostale ni bilo nobenega kandidata. Skupaj je bilo izvoljenih 158 oseb, 149 članov svetov in 9 posameznikov. Med 9 izvoljenimi sveti je šest popolnih, trije pa so nepopolni ker ni bilo dovolj kandidatov za zapolniti vsa razpoložljiva mesta (DIP, 2023). Za obojne obravnavane volitve velja, da za ostala mesta ni bilo interesa oziroma se pripadniki manjšine niso organizirali ter sestavili liste kandidatov. Svet za slovensko narodno manjšino je član Sveta narodnih manjšin v Republiki Hrvaški, ki deluje pri vladi in ima – čeprav je le posvetovalni organ – precejšen vpliv na manjšinsko politiko države in deli finančna sredstva.

Ustavni zakon vsebuje klasične pravice do identitete, kulture, veroizpovedi, javne in zasebne uporabe manjšinskega jezika, pravico do izobraževanja, zaščito in enakopravno sodelovanje v javnih zadevah in pravico, da vsakdo sam odloči, kateri narodnosti oz. manjšini želi pripadati. Pripadniki manjšin imajo pravico do uporabe svojega jezika tako v zasebni kot tudi javni sferi. V občinah, v katerih manjšine predstavljajo več kot polovico prebivalstva, ima lahko manjšinski jezik tudi status uradnega jezika, a le če se za to odločijo občine same. Uradni podatki kažejo, da je izmed 428 občin na Hrvaškem 58 takšnih, ki priznava dva uradna jezika, torej poleg hrvaščine še en manjšinski jezik.¹⁰ Slovenščina ni v nobeni občini priznana kot uradni jezik (CoE, 2013).

Zakon kot pogoje za uradno uporabo manjšinskih jezikov (izmed katerih mora biti izpolnjen vsaj eden) določa: 1. da morajo v občini ali mestu pripadniki manjšine tvoriti večino prebivalstva; 2. da mora biti to predvideno v mednarodnih pogodbah, katerih stranka je tudi Hrvaška; 3. da to lahko s statutom predpišejo občine ali mesta; 4. lahko pa to predpiše tudi županija, če je na njenem ozemlju v določenih občinah ali mestih v uporabi manjšinski jezik. Manjšinski jezik se lahko uporablja tudi v občinskih in mestnih svetih ter poglavarstvih in županijskih skupnostih. 10. člen ustavnega zakona določa, da morajo biti dvojezični tudi topografski napisi, imena ulic in trgov, prometne oznake in nazivi pravnih ter fizičnih oseb, ki se ukvarjajo z javno dejavnostjo.

Kljub deklarativno dobri zaščiti slovenščina nikoli ni bila udejanjena kot uradni jezik, tako da njena raba na uradih, v organih in na ostalih javnih mestih ter uradnih postopkih ni zagotovljena. Enako velja

10 Za točen seznam občin in uradnih jezikov, ki jih priznavajo cf. CoE (2013).

glede dvojezičnih napisov, ki jih nekatere številčno podobne manjšine (npr. italijanska) imajo, slovenska pa ne. To je posledica njihovega majhnega števila in ne dovolj strnjene poselitve, pa tudi pasivnosti pri zavzemanju za udejanjanje pravic (cf. Valentinčič, 2019b).

V **Republiki Srbiji** ustava, ki je bila sprejeta leta 2006, narodnih manjšin ne poimensko našteva. Splošni členi, kar 10 se jih nanaša na zaščito pravic narodnih manjšin, pa določajo, da imajo pripadniki vseh narodnih manjšin individualne in kolektivne pravice, med drugim do izražanja, ohranjanja in razvijanja narodnih, verskih in etničnih posebnosti. Na območjih, kjer pripadniki manjšine živijo v večjem številu, imajo pravico do uporabe maternega jezika v upravnih in sodnih postopkih, topografiji in šolskem sistemu. Ustava posebej določa tudi pravico do ustanavljanja nacionalnih svetov (Ustava Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 98/2006).

V Srbiji so manjšine poimensko našteje na zakonodajnem nivoju, *Zakonu o zaščiti pravic in svoboščin narodnih manjšin* (Sl. list SRJ, br. 11/2002, Sl. list SCG, br. 1/2003, s spremembami) in *Zakonu o nacionalnih svetih narodnih manjšin* (Sl. glasnik RS, br. 72/2009 s spremembami). Prvi je kratek sistemski predpis, medtem ko je drugi zelo natančen s skoraj 150 členi in vključuje celo poslovniška pravila za delovanje nacionalnih svetov. Slovenci predstavljajo eno od 21 priznanih manjšin.¹¹ Med konkretnimi pravicami omenimo najprej olajšano parlamentarno zastopstvo. Čeprav je splošni volilni prag za vstop določene politične stranke 3 % glasov, pri manjšinskih strankah ta ne velja, ampak zadostuje da prejmejo število glasov, ki jih morajo ostale stranke doseči za eno poslansko mesto. Ta pravica je za pripadnike slovenske narodne manjšine zgolj teoretična, saj na takšen način zaradi premajhnega števila pripadnikov nikoli ne morejo izvoliti svojega poslanca v Narodni skupščini.

Pravica do uporabe lastnega jezika nastopi, v kolikor manjšina predstavlja več kot 2 % celotnega prebivalstva Srbije. Dejansko ta nivo doseže le madžarska manjšina. Alternativni kriterij je, da pripadniki manjšine predstavljajo več kot 15 % prebivalstva določenega kraja. V tem primeru imajo pravico do uporabe lastnega jezika v upravnih in sodnih postopkih. Preko tega kriterija je v Srbiji skupno

10 uradnih jezikov (kar 7 v vojvodinskih občinah).¹² Tudi ta pravica je za Slovence zgolj teoretična in je ne morejo udejanjati.

Kot najvišje reprezentativno telo narodnih manjšin zakonodaja vzpostavlja Svet za nacionalne manjšine. Sestavljajo ga člani vlade in predsedniki Nacionalnih svetov narodnih manjšin. Ti so voljeni na štiri leta. Nacionalni svet slovenske narodne manjšine obstaja od leta 2010 in ima 15 članov. Gre torej za manjšinsko pravico, ki jo lahko uresničujejo tudi Slovenci.

Bosna in Hercegovina je v ustavi opredeljena kot država treh konstitutivnih narodov – Srbov, Hrvatov in Bošnjakov.¹³ Posebnih manjšin ustava ne našteva, je pa 17 manjšin poimensko naštetih v *Zakonu o zaščiti pravic pripadnikov narodnih manjšin v BiH* (Sl. glasnik BiH br. 24/2003 s spremembami), ki je bil sprejet leta 2003, dopolnjen pa leta 2005. Ena od priznanih manjšin so tudi Slovenci. Manjšine imajo pravico uporabljati svoj jezik v javnih zadevah, če predstavljajo v lokalni skupnosti večino ali vsaj 30 % prebivalstva. Dodatno *Zakon BiH o volitvah* (Sl. glasnik BiH, br. 23/2001 s spremembami) določa, da imajo pripadniki nacionalnih manjšin, ki predstavljajo več kot 3 % prebivalstva v določeni občini, zagotovljen sedež v občinskem svetu.¹⁴ Obe ti pravici sta za Slovence le teoretični in ju v praksi ne morejo udejanjati.

Zakon nalaga entitetam, kantonom, mestom in občinam, da v okviru svojih pristojnosti natančneje določajo manjšinske pravice s svojimi predpisi. Dejansko gre pri tem zakonu le za okvirni predpis in je veliko stvari prepuščenih specifičnim predpisom (npr. za področje izobraževanja, lokalnih volitev itd.), ter drugim upravnim nivojem, ki pa pogosto tega ne urejajo in s tem so pravice v praksi dejansko odvzete.

Republika Srbija dodatno v svoji ustavi določa, da manjšine brez diskriminacije sodelujejo pri izvrševanju oblasti v Republiki Srbski, nacionalno enakost in varstvo pravic etničnih skupin. Entiteta je leta 2004 sprejela še *Zakon Republike Srbije o zaščiti pripadnikov narodnih manjšin* (Sl. glasnik RS BiH, br. 01-970/04). Med drugim zakon določa, da je Narodna skupščina ustanovitelj Sveta narodnih manjšin, posvetovalnega organa, v katerem so predstavniki vseh narodnih manjšin in se sestaja

11 Skozi čas in politične spremembe je v Srbiji prihajajo tudi do precejšnjih sprememb glede identitetnih opredelitev ter opredelitev glede maternega jezika (cf. Knežević, 2018).

12 Srbski, hrvaški, romunski, rusinski, madžarski, slovaški in češki jezik. Še trije dodatni uradni jeziki pa so v občinah centralne Srbije, to so bosanski, albanski in bolgarski.

13 Temu je prilagojena tudi razdelitev mest v voljenih zveznih organih, kjer je število mest enakomerno razdeljeno med tri konstitutivne narode. Posledično je izvolitev pripadnikom manjšin, ki se ne deklarirajo kot pripadniki enega od treh konstitutivnih narodov, onemogočena. Država je bila zaradi tega že petkrat obsojena pred Evropskih sodiščem za človekove pravice v Strasbourg. V zadnji sodbi je sodišče celo zapisalo, da BiH ni demokracija, ampak etnokracija.

14 To v praksi obstaja le v treh občinah od 143. Nekaterne občine pa se odločajo, da sedež zagotovijo, tudi če ta meja ni dosežena. Tako je bilo leta 2020 garantiranih 21 svetniških mest.

dvakrat letno. Federacija Bosne in Hercegovine pa je leta 2008 sprejela *Zakon o varstvu pravic članov narodnih manjšin* (Sl. glasnik Federacije BiH, br. 56/08), ki je sicer zelo splošen, a med drugim določa ustanovitev Sveta nacionalnih manjšin kot posvetovalnega telesa parlamenta federacije. Pripadniki manjšin imajo tudi pravico do ustanovitve radija, televizije, knjižnice, kulturnega centra, arhiva, društev itd. Predvideno je, da bodo nato ustrezno zakonodajo, ki bo omogočala implementacijo pravic, sprejeli še posamezni kantoni, a je nato do tega dejansko prišlo le v treh kantonih Federacije BiH: kantonu Tuzla, kantonu Sarajevo in Unsko sanskem kantonu. Poleg tega je svoj zakon sprejel še distrikt Brčko.

Predstavniki slovenske manjšine se nahajajo v svetih nacionalnih manjšin na ravni BiH in na ravni kantona Sarajevo.

Slovenci v **Severni Makedoniji** niso priznani kot narodna manjšina. Ustava, ki v preambuli državo deklarira kot multietnično, poleg Makedoncev izrecno navaja še Albance, Turke, Vlahe, Srbe, Rome, Bošnjake »in druge«.¹⁵ Upoštevajoč različne amandmaje k ustavi, ki specificirajo manjšinske pravice, *Zakon o uporabi jezikov* in *Zakon o promociji in zaščiti pravic pripadnikov skupnosti*, določata, da je jezik, ki ga govori najmanj 20 % prebivalstva v državi, uradni jezik. Uradni dokumenti državljanov, ki govorijo te jezike, morajo biti izdani tudi v manjšinskem jeziku, ti državljani lahko uporabljajo ta jezik tudi pri komuniciranju z regionalnimi pisarnami centralne oblasti. Enako velja za pisavo, če ta ni cirilica. Slovenci niso zaščiteni niti kot »drugi«, saj ne uživajo nobene izmed pravic, ki jih ti predpisi predvidevajo (cf. Ortakovski, 2001; CoE, 2022).

Črna gora priznava šest manjšin, to so Srbi, Hrvati, Bošnjaki, Muslimani, Albanci in Romi. Omenja jih že preambula ustave, ki je bila sprejeta leta 2007, po osamosvojitvi države leta 2006. Poleg tega je Črna gora leta 2006, še pred osamosvojitvijo, sprejela *Zakon o manjšinskih pravicah in svoboščinah* (cf. Dymarski, 2017; Džankić, 2012). Slovenci v Črni gori torej niso priznani kot manjšina in tudi ne uživajo kakšnih posebnih pravic.

Republika Kosovo je v ustavi označena kot multietnična država, 57. člen določa, da imajo prebivalci, ki pripadajo narodnim, etničnim, jezikovnim ali verskim manjšinam poleg zagotovljenih splošnih

človekovih pravic tudi še posebne pravice, kot jih zagotavlja ta ustava.¹⁶ V praksi država priznava sedem manjšin: Srbe, Bošnjake, Turke, Aškale, Gorane, Egipčane in Rome. Status Srbov je nekoliko drugačen od ostalih manjšin, saj jih posebej varujejo tudi mednarodni sporazumi, ki jim zagotavljajo tudi da je srbsčina uradni jezik na celotnem ozemlju Kosova in tudi pravico do samouprave. Srbi imajo zagotovljenih tudi 10 poslanskih mest v 120 članskem parlamentu (cf. Rrahmani, 2020). Pri uresničevanju tega se sicer zatika, kar še dodatno zapleta odnose med Srbijo in Kosovom. Slovenci na Kosovu torej niso uradno priznani kot manjšina in tudi v praksi ne uživajo nobenih posebnih pravic.

PRAVICE V PRAKSI

Poučevanje jezika

V **Sloveniji** 8. člen *Zakona o osnovni šoli* (Ur. l. RS, št. 81/06 – UPB s spremembami) med drugim določa: »Za otroke, ki prebivajo v Republiki Sloveniji in katerih materni jezik ni slovenski jezik, se ob vključitvi v osnovno šolo organizira pouk slovenskega jezika in kulture, s sodelovanjem z državami izvora pa tudi pouk njihovega maternega jezika in kulture«. Dopolnilno to vprašanje določa še 81. člen *Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* iz leta 2007 (Ur. l. RS 16/07 – UPB s spremembami).¹⁷ Odločitev, ali bodo jezike sploh ponudili, je avtonomna odločitev šole, kot velja za vse izbirne predmete.

Učenje jezikov lahko poteka na tri načine: kot dopolnilni pouk; kot obvezni izbirni predmet, ki se izvaja v sedmem, osmem in devetem razredu osnovne šole; pri hrvaščini, ki ima status sosednjega jezika, pa je možnost še poučevanje kot neobvezni izbirni predmet od četrtega ali sedmega razreda dalje (Straus, 2021). Pri drugi in tretji možnosti gre za poučevanje kot drugi tuji jezik. Dopolnilni pouk pa je namenjen tistim, ki ta jezik v osnovi že govorijo doma in ga v okviru dopolnilnega pouka nadgrajujejo (torej tega pouka ne morejo obiskovati tisti, ki tega jezika še ne govorijo).

Dopolnilni pouk se vedno odvija izven rednega pouka, v popoldanskem času ali v soboto. Drugi tuj jezik pa je namenjen celotni populaciji in se učenje začne z osnovami. Priseljenci in njihovi

15 To pa bi se lahko kmalu spremenilo. Že po zaključku priprave članka, a pred oddajo zadnjih popravkov po recenzijah, je vlada Severne Makedonije predlagala spremembo ustave (predvsem na zahtevo Bolgarije, da slednja Severne Makedonije ne bi več blokirala na njeni poti v EU), s katero bi bili kot narodi v ustavi dodani še Bolgari, Črnogorci, Egipčani, Hrvati, Judi in Slovenci. Za sprejem tega bo potrebna dvotretjinska podpora poslancev v parlamentu (ORF, 2023).

16 64. člen ustave npr. določa, da je v 120 članskem parlamentu 20 poslanskih mest zagotovljenih pripadnikom manjšin. 10 sedežev za Srbe, tri sedeži za Bošnjake, dva sedeža za Turke, en sedež za Gorane, ter po en sedež za Rome, Aškale in Egipčane, tista od teh treh skupnosti, ki bo imela največ glasov, dobi še en dodatni sedež.

17 Poleg tega je za to področje relevantnih še nekaj dokumentov EU: Direktiva Sveta Evropske skupnosti o izobraževanju otrok delavcev migrantov (Ur. l. EU, št. 77/486/EGS) in Resolucija Sveta Evropske unije o evropski strategiji za večjezičnost (Ur. l. EU, št. 2008/C 320/01).

potomci, katerih materni jezik je hkrati tudi drugi tuji jezik, se temu pouku lahko pridružijo. Ta pouk poteka v okviru rednega urnika. Razlika je tudi pri kadrih: v okviru obveznega ali neobveznega drugega tujega jezika lahko poučujejo tisti, ki so za to formalno usposobljeni, dopolnilni pouk pa izvajajo posamezniki, za katere je zaželeno, da imajo ustrezno izobrazbo. Ker pa jih Slovenija (pristojno ministrstvo) ne financira v celoti, tega pogoja ne postavlja. Ministrstvo pristojno za izobraževanje sicer na podlagi zgoraj navedenih pravnih podlag vsako leto izda povabilo šolam za oddajo vlog za sofinanciranje dopolnilnega pouka materinščin in kultur. Šole nato oddajo prošnje, kjer navedejo jezik/e, učitelja/e, število učencev/dijakov, nato pa se s sklepom ministra dodeli sredstva (Straus, 2016).

Kot je razvidno iz razpisa, ministrstvo, ob izpolnjenih pogojih, zagotovi sredstva za izvajanje dopolnilnega pouka ter za plačilo učitelja. Poleg slovenskega ministrstva sredstva zagotavlja tudi država, katere jezik se uči, lahko pa tudi starši ali druge osebe. Slovensko ministrstvo zagotavlja letni pavšalni znesek na učenca ali dijaka, ki izpolnjuje pogoje, da je priseljenec ali potomec priseljencev, vsaj eden od staršev kot materni jezik govori jezik, ki ni slovenščina in je ta jezik učencu ali dijaku jezik vsakodnevne komunikacije ter že ima osnovno znanje tega jezika, interes za obiskovanje dopolnilnega pouka in privolitev staršev oziroma skrbnikov. V letni pavšalni znesek je vključena uporaba prostorov za minimalno 60 ur pouka (ogrevanje, elektrika, čiščenje), nabava učil in učnih pripomočkov za učenca/dijaka ter materialne stroške, vezane na izvedbo programa (nakup drobnega potrošnega materiala, stroški telefonskega, internetnega in pisnega komuniciranja, fotokopiranje in podobno). V letu 2021/22 je pavšalni znesek znašal 45 EUR in se je dodelil vzgojno-izobraževalnemu zavodu, ki izvaja dopolnilni pouk (MIZŠ, 2021). V šolskem letu 2015/16 je Slovenija za stroške poučevanja materinščin porabila 14.850 evrov (Straus, 2016), v šolskem letu 2020/2021 pa 16.470 evrov (Straus, 2021).

Kot neobvezni drugi tuji jezik šole ponujajo predvsem t. i. svetovne jezike, konkretno angleščino, francoščino, nemščino in italijanščino. Poleg teh se v šolskem letu 2022/23 ponuja tudi madžarščino (v eni osnovni šoli se je uči 30 učencev), redno pa se ponuja tudi hrvaščino, ki se je na petih osnovnih šolah uči 63 učencev, v šolskem letu 2021/22 se jo je na treh šolah učilo 36 učencev, v letu 2020/21 pa 14 učencev na eni osnovni šoli (Straus, 2023). Hrvaščino kot obveznega izbirnega predmeta pa se skozi leta uči naslednje število učencev:

Primerjalno pogledimo še izvajanje dopolnilnega pouka za tri leta, za katera so podatki dostopni. Po podatkih Straus (2016) in Hrdlička Bergelj (2015) se

Tabela 1: Število učencev hrvaščine kot obveznega izbirnega predmeta (Vir: Straus, 2023).

Šolsko leto	število šol	število učencev
2010/11	6	65
2011/12	7	63
2012/13	11	110
2013/14	13	172
2014/15	11	113
2015/16	8	107
2016/17	7	76
2017/18	8	78
2018/19	7	51
2019/20	5	63
2020/21	7	73
2021/22	8	62

je v šolskem letu 2015/16 albanskega, bošnjaškega oziroma bosanskega, hrvaškega, makedonskega in srbskega jezik skupaj v vsej državi učilo le okoli 250 otrok, oziroma 0,1 % pripadnikov teh skupnosti in je največja težava te ponudbe prav neinteres staršev in otrok. Poleg navedenih jezikov je kot učenje materinščine na voljo tudi učenje: nizozemščine, nemščine, ruščine, kitajščine, madžarščine in ukrajinščine. Vseh jezikov se je v šolskem letu 2015/16 učilo 420 otrok. Po jezikih so številke sledeče: nemščina 85, albanščina 19, makedonščina 45, ruščina 114, bosanščina 19, kitajščina 29, ukrajinščina 6, madžarščina 13 in hrvaščina 90. Za srbsčino in nizozemščino ni bilo podatka. V šolskem letu 2015/16 so tuje jezike kot materinščino poučevali na 18 šolah v Sloveniji (Straus, 2016; Hrdlička Bergelj, 2015). Za šolsko leto 2019/2020 pa so podatki sledeči: vseh jezikov se je učilo 366 otrok, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport je za to namenilo 16.470 evrov. Nemščine se je na eni osnovni šoli učilo 74 učencev, albanščine na dveh šolah 32 učencev, makedonščine 48 učencev za šestih šolah, ruščine 175 učencev na dveh šolah, bosanščine, hrvaščine, ukrajinščine in kitajščine nihče, srbsčine štirje na eni šoli, madžarščine 17 učencev na eni šoli, francoščine pa 16 učencev na eni osnovni šoli (Straus, 2021). V šolskem letu 2021/22 pa se je na osnovnošolskem nivoju nemščine učilo 61 učencev na eni šoli, albanščine 7

učencev na eni šoli, makedonščine 45 učencev na šest šolah, srbsščine 301 učenec na 22 šolah, ruščine 99 na eni šoli, bosanščine, kitajščine in ukrajinsščine nihče, madžarščine 16 učencev na eni šoli, francoščine 17 učencev na eni šoli, romščine 18 učencev na dveh šolah; hrvaščine pa 73 učencev, a z izjemo, da tega pouka ni sofinanciralo ministrstvo pristojno za šolstvo, saj za to niso zaprosili (Straus, 2023). Država oziroma pristojno ministrstvo je za finančno podporo izvajanju dopolnilnega pouka v šolskem letu namenilo 29.835,00 EUR, leto prej pa 21.420,00 EUR (Straus, 2023).

Osrednja kritika in pobuda Zveze zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti razpadle SFRJ v Sloveniji se nanaša na plačevanje učiteljev pri izvajanju dopolnilnega pouka, in sicer da bi morala to prevzeti Slovenija. Ker o tem ni veliko objavljenih javnih informacij, smo glede tega opravili tudi intervju z uslužbenko (strokovno sodelavko) Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Intervjuvanka v članku ni želela biti imenovana, saj pravi, da gre za občutljivo vprašanje. Izrazila je mnenje, da vprašanje financiranja učiteljev ni tako preprosto in samoumevno. Slovenija organizira tudi pouk slovenščine kot dopolnilnega pouka med slovenskimi zdomci izven matice. Ta trenutno poteka v naslednjih državah: Hrvaška, Srbija, BiH, Makedonija, Nemčija, Švica, Švedska, Francija, Češka in Avstrija. Organiziran je na tri načine: z napotenimi učitelji, ki jih zaposluje Slovenija, s honorarnimi sodelavci, ki so tam živeči Slovenci, ali pa to opravlja kar lektor slovenščine na lokalni univerzi, ki ga tja kot lektorja tudi pošilja Slovenija. Intervjuvanka pravi, da v nobeni od teh držav, države gostiteljice ne prevzamejo nikakršnega finančnega bremena, ampak vse financira Slovenija – učitelje, gradiva, tudi prostore (plačuje najemnine, če pa pouk poteka v prostorih slovenskih društev, ta društva sofinancira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu). Izrazila je stališče, da imajo organizatorji teh programov pomisleke, ali bi bilo pravično, da slovenski davkoplačevalci prevzamejo breme obojih stroškov – tako poučevanja slovenščine v tujini kot materinščin v Sloveniji. Že sedaj po njenih besedah Slovenija namreč prevzema

večji delež, ko pokrije vse izdatke za poučevanje slovenščine v tujini, obenem pa tudi financira stroške za poučevanje materinščin v Sloveniji (nudi brezplačne prostore, plačuje stroške prostorov, nudi gradiva). Ob tem opozarja še na eno dodatno stvar, ki jo ponuja Slovenija. Učiteljem, ki učijo tuje jezike kot materinščine v Sloveniji, se redno ponuja izobraževanja, ki jih financira Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, kjer jim nudijo didaktične nasvete za poučevanje, »saj so ti učitelji pogosto prepuščeni sami sebi«, pravi intervjuvanka. Pripravili so jim tudi okviren učni načrt, ki ga lahko prevzamejo, če to želijo. Po njenem mnenju bi bilo problematiko ustrezneje reševati na osnovi meddržavnih pogodb, kjer bi se Slovenija z vsako državo posebej, kjer obstaja obojestranski interes za poučevanje materinščin, dogovorila o enotnem modelu za obe državi.¹⁸ To pa bi seveda lahko prineslo neenak položaj učenja različnih materinščin v Sloveniji (Intervju 1, 2016).¹⁹

Hrvaška zakonodaja manjšinam daje pravico do pouka v maternem jeziku na predšolski, osnovnošolski in srednješolski ravni. Te pravice pripadniki slovenske narodne manjšine do sedaj niso uspeli zadovoljivo udejanjiti, se pa stanje izboljšuje.

Že pred uvajanjem slovenščine v hrvaški šolski sistem je Republika Slovenija ponudila poučevanje jezika preko dopolnilnega pouka z učiteljicami iz Slovenije, ki večinoma poteka v okviru slovenskih društev, enako kot Slovenija ponuja dopolnilni pouk preko Zavoda za šolstvo v okviru ministrstva pristojnega za šolstvo za zdomske skupnosti po Evropi in ga plačuje sama. Leta 2021 je Slovenija na Hrvaškem npr. financirala delo sedmih učiteljic slovenščine, ene napotene in šestih nenapotenih, ki so dopolnilni pouk izvajale v krajih Prezid, Čabar, Trstje v Gorskem kotarju ter Split, Osijek, Pulj, Reka, Umag, Buzet, Čakovec, Sveti Martin na Muri, Selnica in Mursko Središče (tam OŠ Peklenica, ki je podružnična šola OŠ Mursko Središče) (Stičiče – slovenščina za Slovence po svetu, 2019; Gruden, 2022). Skupaj se je slovenščine na ta način učilo 287 učencev.²⁰ Tečaje slovenščine določena društva ponujajo tudi ločeno od tega. Poleg otrok se za učenje jezika odločajo odrasli, ki iščejo svoje korenine, imajo slovensko govorečega partnerja,

18 Slovenija ima že sedaj z določenimi državami sklenjene bilateralne pogodbe, v katerih državi omenjata tudi to vprašanje. V nekaterih pogodbah je določeno, da bosta državi glede dopolnilnega pouka sklenili posebne bilateralne pogodbe. V teh pogodbah naj bi bilo z matičnimi državami teh narodov dogovorjeno, da bosta državi podpirali dopolnilni pouk maternega jezika in kulture držav pogodbenic. Ne glede na obstoj ali neobstoj bilateralnih pogodb ter ne glede na dejstvo, da nobena od držav, kjer se kot dopolnilni pouk poučuje slovenščino, za to ne prevzema vsaj dela finančnega bremena, pa Slovenija (pristojno ministrstvo) podpira dopolnilni pouk maternih jezikov in kultur vseh etničnih skupin, ki za to zaprosijo. Dogovorijo se s posamezno šolo, najdejo učitelja in poskrbijo za njegovo plačilo. Slovenija nudi tudi brezplačne prostore v šolah.

19 Glede tega da učitelje materinščin plačujejo izvirne države slušatelj, očitno obstajajo tudi izjeme. Na posvetu »Pomen društvenih dejavnosti in mednarodnega kulturnega sodelovanja za Ljubljano« (19. junija 2014) je predstavnik bošnjaške skupnosti povedal, da je na OŠ Ledina (kjer naj bi bila bošnjaščina materni jezik kar 60 % otrok) učenje bošnjaščine financirala Mestna občina Ljubljana (osebni zapiski, 2014).

20 Potrebno je poudariti, da niso vsi učenci otroci. Gre tudi za dijake, študente in odrasle, najpogosteje takšne, ki imajo namen svojo pot nadaljevati v Sloveniji ali so člani slovenskih društev.

se želijo preseliti v Slovenijo ali iz kakšnih drugih razlogov. V vseh primerih gre za dopolnilni pouk ali tečaje, ki jih financira Slovenija, Hrvaška jih ne sofinancira.

Slovenščina počasi prodira tudi na hrvaške izobraževalne ustanove. Leta 2021 je učenje slovenščine po t. i. modelu C, to je v okviru obveznega izbirnega predmeta na šoli omogočalo sedem osnovnih šol (v Buzetu, Umagu, Varaždinu, Matuljih, Klani ter dve na Reki) ter treh srednjih šolah – v Pulju, na Reki in v Varaždinu. Kasneje se je pouk začel še na OŠ Bregana. Skupaj se je slovenščine leta 2021 na ta način učilo 221 učencev. Takšen pouk poteka od dve do pet šolskih ur na teden. Pri tem je potrebno poudariti, da pri takšnem pouku Hrvaška financira plačo učitelja in zagotovi ustrezne pogoje, vse ostale stroške (nakup učbenikov, didaktičnih pripomočkov itd.) pa naj bi krili starši, kar po ugotovitvah Riman & Novak-Lukanović (2021, 186) deluje demotivirajoče.

Dodatno v Varaždinski županiji učenje slovenščine na osnovnošolski ravni ne poteka po modelu C, ampak po slovenskem učnem načrtu, ki ga je sicer potrdilo hrvaško ministrstvo pristojno za izobraževanje, a ni del javnega šolskega predmetnika. V šolskem letu 2020/21 je pouk potekal na petih osnovnih šolah, udeleževalo se ga je 90 učencev (Riman & Novak-Lukanović, 2021).

Nikjer pa se pouk ne izvaja po modelu B, tj. v okviru dvojezičnega pouka, ali po modelu A, tj. kot pouk v maternem jeziku pripadnikov manjšine. To so različne možnosti, ki jih predvideva hrvaška zakonodaja. Pri drugih številčno podobnih narodnih manjšinah (Madžari, Italijani, Čehi) se pouk izvaja tudi na ta dva načina. Razlogi za to so različni – ponekod pasivnost staršev (ki običajno dajo pobudo za izvajanje pouka), drugod pasivnost ali nestrinjanje ravnateljev ali lokalnih oblasti, v nekaterih primerih pa so se sami pripadniki manjšine in slovenskih društev raje odločili za dopolnilni pouk (ta se namreč izvaja na več lokacijah, medtem ko bi se redni šolski predmet verjetno zreduciral le na eno šolo na območju, kar bi pomenilo zmanjšanje števila slušateljev) (Medvešek, 2017; Valentinčič, 2019b).

V **Srbiji** je edina obstoječa oblika učenja slovenščine dopolnilni pouk, ki ga izvajata dve napoteni učiteljici iz Slovenije. Prva poučuje v Beogradu, Nišu, Kostolacu in Smederevu, druga pa v Subotici, Novem Sadu, Vršacu, Gudurici in Rumi (Gruden, 2022). Dodatno jezik poučujejo še tri nenapotene,

torej tam živeče učiteljice, in sicer prva v Irigi, Boški Sremci, Sremski Mitrovici in Vrdniku, druga v Boru in Zaječarju, tretja pa Zrenjaninu, Pančevu in Kovinu. Dodatno v Leskovacu poučuje nenapotena učiteljica, ki sicer živi in uči v Skopju, torej v Severni Makedoniji. Učenje slovenščine ni del šolskega programa, ampak običajno poteka v prostorih slovenskih društev ali v drugih nešolskih prostorih. Učenje slovenščine v celoti financira Slovenija. V letu 2021 se je slovenščine skupaj učilo 141 učencev, skupaj otrok in odraslih (Gruden, 2022).

Na enak način poteka učenje slovenščine tudi v **Bosni in Hercegovini**, torej v obliki dopolnilnega pouka, ki ga izvajajo iz Slovenije napotene učiteljice, ni pa učenje slovenščine del bosanskega izobraževalnega sistema. V BiH poučujeta dve napoteni učiteljici, prva uči v Banjaluki, Slatini in Prijedoru, druga pa v Sarajevu, Kukanju, Zenici in Brezi. Poleg tega pa dodatno v Tuzli poučuje slovenščino še tam živeča, torej nenapotena učiteljica. Učenje slovenščine v celoti financira Slovenija. V letu 2021 se je slovenščine skupaj učilo 25 učencev, skupaj otrok in odraslih (Gruden, 2022).

Tudi v **Severni Makedoniji** poteka dopolnilni pouk slovenščine, ki ga izvajata dve nenapoteni, torej tam živeči učiteljici, prva v Skopju, druga pa v Bitoli. Učenje slovenščine v celoti financira Slovenija. V letu 2021 se je slovenščine skupaj učilo 75 učencev, skupaj otrok in odraslih (Gruden, 2022).

V Črni gori in na **Kosovu** ne poteka nikakršen pouk slovenskega jezika.

Prisotnost v medijih

V **Sloveniji** je javna Televizija Slovenija leta 2014 uvedla štirinajstdnevno studijsko mozaično oddajo Na glas, ki predstavlja prav življenje šestih skupnosti (Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov), ki jih obravnavamo v tem delu.²¹ Oddaja je dostopna tudi v spletnem arhivu.²² Poleg tega prvi program nacionalnega radia vsak teden predvaja tudi polurno radijsko oddajo Sami naši, ki je, po opisu na spletni strani, »namenjena pripadnikom etničnih skupnosti s prostora bivše Jugoslavije in tudi vsem poslušalkam in poslušalcem, ki želijo širiti svoje vedenje o delovanju teh skupnosti in njihovih posebnostih« (RTVSLO, 2023a).

Radio Študent je v preteklih letih predvajal tri radijske oddaje, ki so potekale v jezikih obravnavanih skupnosti: od 2012 oddajo v srbskem jeziku Kontrola leta, od 2004 do konca leta 2014 oddajo

21 Za opis pobud, ki so do tega privedle, cf. Žikić (2014, 75–77).

22 Omeniti, da so po oddaji prispevki pogosto objavljeni tudi kot članki (v slovenskem jeziku) na vidnem mestu na osrednji strani spletnega portala MMC. To je relevantno omeniti, ker novic o italijanski in madžarski narodni skupnosti, ki imata glede na svoj status še bistveno obsežnejšo produkcijo na javni RTV, na MMC ne zasledimo (ampak so objavljeni na podstraneh v manjšinskih jezikih, torej namenjeni pripadnikom obeh narodnih skupnosti, ne pa tudi večinskega prebivalstva). Na elektronsko pisno vprašanje uredništvu, po katerih kriterijih se uredništvo MMC za to odloča, nismo prejeli nobenega odgovora.

v bosanskem jeziku Podalpski selam in od 2014 oddajo v hrvaškem jeziku Vjetar u leđa, ki jo je s koncem maja 2016 nadomestila oddaja Mali granični prijelaz. Oddaje v celoti ustvarjajo pripadniki teh skupnosti (Žikić, 2014, 74). Z odgovorom na naše vprašanje po elektronski pošti nam je direktor radia Študent pojasnil, da so z oddajo Podalpski selam zaključili zaradi odločitve redaktorja in urednika Admirja Baltića, da je sam ne bo več pripravljaj. Oddajo Vjetar u leđa pa so z oddajo Mali granični prijelaz nadomestili zaradi mlajše, večinoma študentske ekipe, ki jo pripravljaja, torej iz uredniško-vsebinskih razlogov. Oddaja pa ostaja konceptualno ista, namenjena tako pripadnikom hrvaške skupnosti kot ostalemu poslušalstvu. Glede finančnih podpor za oddaje nam je direktor odgovoril, da so v letu 2016 (z novejšimi podatki ne razpolagamo, je pa bilo iz odgovora sklepati, da se stvar med leti ne bistveno spreminja) za oddajo Mali granični prijelaz pridobili projektna sredstva v višini 1.000,00 EUR iz naslova razpisa Javnega sklada za kulturne dejavnosti RS. Oddajo Kontrola leta sta v letu 2016 sofinancirali Ministrstvo za kulturo i informiranje Republike Srbije v višini 4.025,00 EUR in Ured za dijasporu Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije v višini 4.074,00 EUR. Oddaja Kontrola leta (22 oddaj letno) je bila v letu 2016 tudi ena od 67-ih vrst programskih vsebin projekta Urbana študentska medijsko izobraževalna platforma 2016, ki ga v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje medijskih vsebin sofinancira Ministrstvo za kulturo RS v višini 62.790,00 EUR (celotna vrednost prijavljenega projekta znaša 193.502,00 EUR). V okviru razmejitev in poročanja na Ministrstvo za kulturo so delež sofinanciranja projekta, ki pripade na oddajo Kontrola leta v letu 2016, razmejili na 796,00 EUR (Zaniuk, 2017). Žikić (2014, 74) pravi, da je to edina radijska postaja v Sloveniji, ki kontinuirano oddaja v teh jezikih. To se do danes ni spremenilo.

Svoja glasila izdajajo tudi posamezna narodnostna društva teh skupnosti. Žikić navaja, da za to prejemajo sredstva iz razpisov za manjšinske programe. A po njenem mnenju teh ni dovolj, da bi mediji lahko dosegli profesionalno raven. Tako so, po njenem: »teme prepogosto omejene le na folklorno ustvarjanje, spoznavanje z etnično specifičnimi običaji, predstavljanje delovanja društev in podobno. Posledično ni zanimanja širše javnosti za omenjene medije« (Žikić, 2014, 74).

Omeniti velja, da so tudi nekateri mediji v zasebnem lastništvu kot svojo priložnost prepoznali predvajanje vsebin, ki so bile ustvarjene v državah nekdanje Jugoslavije in izhajajo iz njihove kulture ter so v teh jezikih. Najbolj znan je radio Aktual, ki predvaja t. i. »jugo glasbo« (sledimo terminologiji iz vira podatka) in je bil leta 2016 najbolj poslušan radijski program v Sloveniji. Pomenljiv je tudi

domneven razlog za to (v letih pred tem namreč ni bil na samem vrhu) – uvedba glasbenih kvot, koliko programa morajo zasedati slovenski glasbeniki, saj se takrat predvaja slovenske glasbenike, ki pojejo v hrvaščini (Požar, 2016).

Poleg Aktuala velja omeniti še nekatere televizijske postaje, npr. TV 3, ki v svojo programsko shemo tudi uvršča številne nadaljevanke in filme, ki so bili producirani v drugih državah z območja nekdanje Jugoslavije. Nadpovprečna prisotnost takšnih vsebin v primerjavi s produkcijo drugih držav je prisotna tudi v nekaterih drugih televizijskih in radijskih postajah, ki oddajajo v Sloveniji, tudi najbolj razširjenih, kot npr. POP TV in Kanal A. Pri tem so ciljni gledalci in poslušalci zagotovo tako pripadniki drugih narodov iz območja nekdanje Jugoslavije, kot tudi Slovenci, ki jih ta produkcija zanima, jim je ta kultura všeč, čutijo nostalgijo do nekdanje Jugoslavije itd.

Čeprav ustavni zakon predvideva tudi to pravico, pripadniki slovenske narodne skupnosti na **Hrvaškem** nimajo medijev v slovenskem jeziku. Vsako soboto je na hrvaški državni televiziji na sporedu oddaja *Prizma*, ki jo ustvarjajo manjšine s prispevki o svojem življenju. A spored je namenjen predvsem številčno večjim manjšinam, o manjših, kot je tudi slovenska, se poroča zelo redko. Novice o dogajanjih v lokalnih slovenskih društvih so občasno prisotne tudi na lokalnih radijskih postajah in časopisih, pogosto je to odvisno od angažmaja predstavnikov društev, če si za to prizadevajo. Gre pa večinoma za poročanje v hrvaškem jeziku o dogajanju v slovenskih sredinah (Valentinčič, 2019b). Slovenci na Hrvaškem svojega časopisa nimajo, več društev pa izdaja svoja glasila, ki so obvestila o društvenem dogajanju, hkrati pa vsebujejo tudi splošnejše vsebinske članke (za podrobnejše informacije cf. Riman & Novak-Lukanović, 2023; Riman & Novak-Lukanović, 2021).

Za **Srbijo, Severno Makedonijo, Črno goro in Kosovo** velja enako, kot smo zapisali za Hrvaško. Slovenska skupnost nima svoje televizijske ali radijske oddaje, niti svojega časopisa. Tudi redna vključenost v širše manjšinske medijske platforme ne obstaja. Skoraj v celoti to velja tudi za **Bosno in Hercegovino**, a obstaja ena izjema. Članom društva Slovencev Lipa v Prijedoru je lokalna radijska postaja ponudila, da dvakrat mesečno brezplačno (ni jim treba za to plačati, niti oni za to niso plačani) pripravijo polurno radijsko oddajo (USZS, 2022). Tudi za Srbijo omenimo, da čeprav slovenska skupnost v medijih dejansko ni prisotna, od leta 2013 deluje skupna medijska platforma www.minoritynews.rs, kjer pa poročil o slovenski narodni manjšini ni zaznati. Nacionalni svet slovenske narodne manjšine pa tudi sam izdaja revijo Slovenika ter medijsko platformo *slokult.info*.

Financiranje kulturnih dejavnosti

Pridobiti informacije o vseh javnih financiranjih dejavnosti obravnavanih skupnosti je zelo težka, praktično nemogoča naloga. Navajamo podatke, ki nam jih je uspelo zbrati.

Glede financiranja dejavnosti obravnavanih skupnosti deluje v **Sloveniji** znotraj Ministrstva za kulturo Služba za kulturne raznolikosti in človekove pravice, ki je namenjena prav podpori takšnim vsebinam. Kot nekaj relevantnih razpisov, namenjenih spodbujanju kulturne raznolikosti, omenjamo: Javni razpis za izbor operacij za večjo socialno vključenost pripadnikov ranljivih družbenih skupin na področju kulture v okviru Evropskega socialnega sklada v letih 2016–2017 (vrednost razpisa 1,2 mio EUR) in Javni razpis za izbiro ponudnikov za izvedbo projektov na podlagi nacionalnega programa za jezikovno politiko (odprt vsako leto). Služba tudi nadalje v vseh letih objavlja takšne relevantne razpise. Svoje delovanje ima razdeljeno na štiri področja, poleg sofinanciranja kulturnih programov (1) avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti; (2) romske skupnosti; (3) pripadnikov nemško govoreče etnične skupnosti; je posebno področje (4) sofinanciranje operacij za večjo socialno vključenost pripadnikov ranljivih družbenih skupin na področju kulture, kjer sta vključeni dve ločeni kategoriji (a) invalidi in (b) manjšinske etnične skupnosti (pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, narodnih skupnosti, opredeljenih v Deklaraciji Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji, nemško govoreče etnične skupine v Sloveniji, različnih manjšinskih etničnih skupnosti ter priseljencev) (cf. Finančne podpore kulturni raznolikosti, 2020). Relevantni javni razpisi za to področje se pojavljajo tudi na Javnem skladu za kulturne dejavnosti, enako tudi na ministrstvu pristojnem za izobraževanje, Zavodu za šolstvo, Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti itd. V okviru Javnega sklada za kulturne dejavnosti omenimo Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS, katerega vrednost je bila v letu 2017 160.000 evrov, v letu 2022 pa 143.930 evrov. Razpis se ponavlja vsa leta.²³ V besedilu razpisa je posebej navedeno, da sofinanciranje projektov italijanske, madžarske in romske narodne skupnosti ni predmet razpisa, saj so njim namenjeni drugi razpisi. Ministrica za kulturo je maja 2023 napovedala, da po ministrstvu Javnemu skladu za kulturne dejavnosti povečalo podporo v

višini 150.000 evrov letno, ki jih bo sklad namenjal za povišanje podpor kulturnim dejavnostim narodov z območja nekdanje SFRJ v Sloveniji (RTVSLO, 2023b).

Hrvaška občasno objavlja poročilo Sveta za nacionalne manjšine, kjer je predstavljeno tudi financiranje. V zadnjem dostopnem poročilu, ki obravnava leto 2019, je bil skupni znesek podpore slovenski manjšini 763.500 hrvaških kun (dobrih 100.000 evrov), kar je pomenilo 10 do 15 % povečanje glede na pretekla leta.²⁴ Za leto 2022 odlok o razporeditvi sredstev iz državnega proračuna za potrebe nacionalnih manjšin določa, da Zveza slovenskih društev na Hrvaškem in osem kulturnih društev, ki prejema sredstva (skupaj na Hrvaškem deluje 15 slovenskih kulturnih društev in eno gospodarsko-kmetijsko društvo), prejmejo 1.052.000,00 kun, torej približno 140.000 evrov. Poleg tega manjšine lahko določene podpore prejmejo tudi od lokalnih oblasti, županij in mest, a gre za bistveno nižje zneske, predvsem simbolične. Če višino podpor primerjamo z ostalimi priznanimi nacionalnimi manjšinami na Hrvaškem, ugotovimo, da Slovenci prejema približno toliko sredstev kot Albanci, Črnogorci, Nemci in Avstrijci, Rusini, Ukrajinci in Judi. Manj sredstev od teh manjšin prejmejo Rusi in Bolgari, precej več sredstev pa Srbi, Italijani, Bošnjaki, Madžari, Romi, pa tudi majhne skupnosti Čehov, Slovakov in Poljakov (Od-luka, 2022; Ured, 2022).

V **Srbiji** se narodne manjšine financira preko nacionalnih svetov. Po uredbi vlade iz leta 2019 dobijo nacionalni sveti 30 % sredstev za osnovne dejavnosti na podlagi linearne razporeditve, razdelitev večinskega dela sredstev pa je odvisna od dveh dejavnikov: števila pripadnikov manjšine glede na zadnji popis in stopnje njihove aktivnosti (kulturne in širše društvene dejavnosti, publikacije, izobraževanje). V primerjavi z ostalimi narodnimi manjšinami so Slovenci maloštevilčna skupnost in posledično upravičeni le do majhnega zneska sredstev. Nacionalni svet od leta 2014 dalje (ko so bila sredstva zaradi varčevanja znižana za 20 %) letno dobi nespremenjeno vsoto 34.000 evrov podpore. Zakonodaja sicer predvideva vzpostavitev posebnega proračunskega sklada za podporo manjšinam, a ta še ni bil vzpostavljen (Verbič, 2022).

V **Bosni in Hercegovini** država aktivnosti društev slovenske manjšine ne financira. Enako velja za večino občin. V nekaterih občinah pa ostajajo razpisi, na katere se slovenska društva prijavljajo (v nekaterih primerih so razpisi splošni za vse nevladne organizacije, v drugih pa obstaja tudi poseben razpis za

²³ Rezultati razpisa za leto 2020 so dostopni na JSKD (2020).

²⁴ Društvo Bazovica iz Reke je prejelo 210.000 kun, društvi iz Splita in Zagreba 186.000 in 185.000 kun, društvo v Pulju 80.000 kun, v Umagu, Zadru, Varaždinu in Lovranu pa do 30.000 kun. Na Hrvaškem sicer deluje 15 slovenskih kulturnih društev in eno ki je namenjeno kmetijstvu in izobraževanju. Društva so povezana v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem, ki pa finančne podpore prejema le od Slovenije.

vse nacionalne manjšine skupaj). Izjema je občina Prijedor, ki zagotavlja tudi sistemsko financiranje. Slovensko društvo prejme 4000 bosanskih mark letno (približno 2000 evrov), dodaten enak znesek pa se lahko dodeli še za osrednjo letno manjšinsko prireditev (Tomažič, 2018).

Organizacije Slovencev v **Severni Makedoniji** državnega financiranja ne prejemajo. Društva se občasno prijavljajo na razpise posameznih občin (npr. Bitola, Skopje), kjer so včasih uspešni, drugič pa ne. Gre predvsem za simbolične podpore. V Črni gori in na **Kosovu** Slovenci javnega financiranja ne prejemajo.

SINTEZA S KRATKO RAZPRAVO

Glede na zgoraj opravljeno analizo lahko torej ugotovitev strnjeno predstavimo v obliki tabele takole:

Iz zgornje analize ter rezultatov strnjenih v tabeli, ugotavljamo, da ni nobenega dvoma, da so se države odločile za različne pristope pri obravnavi manjšinskih statusov in podeljevanja pravic pripadnikom nekdanjih konstitutivnih narodov SFRJ na njihovem ozemlju.

Za Slovenijo je značilno, da formalnega manjšinskega statusa skupnostim nekdanjih konstitutivnih narodov SFRJ ne priznava, jih pa na deklaratorni ravni priznava kot narodne skupnosti ter jim v praksi sofinancira izvajanje kulturnih pravic (učenje materinščin, medijske vsebine, kulturna društva), ki je po pridobljenih podatkih višje, kot jo uživajo slovenske manjšine/skupnosti v ostalih državah. Tako je Slovenija edina, ki sofinancira dopolnilni pouk materinščin, edina, ki sistematično ponuja posebne medijske oddaje za obravnavane populacije, tudi sofinanciranje kulturnih društev je po količini namenjenih sredstev nadpovprečno.

Hrvaška je edina država, kjer so Slovenci priznani kot narodna manjšina na ustavni ravni. Teoretično jim je podeljenih tudi kar nekaj političnih manjšinskih pravic, ki pa (še) niso bile udejanjene. Hrvaška je edina država, kjer je poučevanje slovenščine tudi del šolskega sistema (model C). Posebnih rednih medijskih vsebin država ne zagotavlja. Financiranje kulturne dejavnosti redno poteka in je najvišje med vsemi državami nekdanje SFRJ.

V Srbiji in v BiH je slovenska manjšina priznana na zakonodajnem nivoju. Na teoretični ravni so jim sicer zagotovljene tudi nekatere politične pravice, a v praksi niso udejanjene. Pouk slovenščine po-

teka le v obliki dopolnilnega pouka, ki ga v celoti financira Slovenija, posebne medijske vsebine niso zagotovljene, javno financiranje kulturnih dejavnosti v Srbiji obstaja, v BiH pa ne, z izjemo občine Prijedor.

V Črni gori, Severni Makedoniji in na Kosovu Slovenci nimajo priznanega manjšinskega statusa, pa tudi v praksi ne uživajo nikakršnih pravic. V Severni Makedoniji poteka dopolnilni pouk slovenščine, ki ga v celoti financira Slovenija. Posebne medijske vsebine ter financiranje kulturnih dejavnosti nista zagotovljena v nobeni od teh treh držav.

Vsem obravnavanim državam pa je skupno, da imajo različne etnične skupnosti, ki prebivajo na njihovem ozemlju, bodisi različne pravne statute, ali pa v praksi uživajo različen nabor pravic. Za Slovenijo bi lahko rekli, da konceptualno sledi modelu, ki je značilen za praktično vse srednjeevropske države, to je, da je manjšinski status podeljen le manjšemu številu etničnih skupnosti,²⁵ ki pa uživajo določen nabor manjšinskih pravic tudi v praksi. Za Slovenijo, kar se tiče madžarske in italijanske narodne skupnosti, ni dvoma, da je stopnja pravic, ki jo uživata, nadpovprečna, vključujoč tudi pravice, ki jih nobena druga država ne podeljuje (obvezna dvojezičnost tudi za pripadnike večinskega naroda, dvojna volilna pravica pripadnikov manjšin in pravica veta izvoljenih manjšinskih predstavnikov na državnem in lokalnem nivoju). Ta raziskava pa kaže, da uživajo tudi pripadniki etničnih skupnosti z območja nekdanje SFRJ, navkljub formalno neprizanemu manjšinskemu statusu, stopnjo pravic, ki bi jo lahko označili za nadpovprečno.

Za ostale države SFRJ razen Slovenije pa je značilno, da na ustavnem ali zakonskem nivoju manjšinski status priznavajo večjemu številu narodnih skupnosti, obstaja pa izrazit razkorak med stopnjo pravic, ki jih te priznane manjšine uživajo v praksi. Ker za druge države v Evropi takšno široko podeljevanje manjšinskega statusa ni značilno, bi ga lahko tudi regionalno opredelili kot npr. »zahodnobalkanski model«. Za te države je značilno tudi, da je razkorak med stopnjo pravic, ki jih določene narodne manjšine uživajo, pogosto odvisen od njihove številčnosti. Pri Sloveniji je drugače, saj večje stopnje pravic ne uživajo številčnejše etnične skupnosti, ampak ravno obratno madžarska in italijanska narodna skupnost ter deloma romska skupnost, ki so številčno izrazito manjše od skupnosti narodov nekdanje SFRJ. Ob tem kot zanimivost dodajmo še, da je Slovenija edina država v Evropi,

25 Če se omejimo le na slovenske sosedje: Avstrija ta npr. priznava šest narodnih skupnosti (Slovence Hrvate, Madžare, Čehe, Slovake in Rome), a le dve (Slovence in Hrvate) na ustavni ravni. Italija priznava dvanajst jezikovnih manjšin (Albance, Katalonce, Nemce, Grke, Hrvate, Provansalce, Furlane, Ladine, Okcitanke, Sardinke, Nemce, Francoze in Slovence), od tega imajo tri (Nemci, Francozi in Slovenci), ki so vezani na avtonomne dežele, drugačen status od ostalih (pa tudi med seboj uživajo različne ravni pravic). Madžarska priznava trinajst narodnosti (Bolgare, Grke, Hrvate, Poljake, Nemce, Armence, Romune, Rusine, Srbe, Slovake, Ukrajince, Rome in Slovence). Vsem državam je značilno, da manjšinski status vežejo na neko zgodovinsko oziroma tradicionalno poselitev.

Tabela 2: Primerjava stopnje pravic po državah.

	Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Sloveniji	Slovenci na Hrvaškem	Slovenci v Srbiji	Slovenci v BiH	Slovenci v Črni gori	Slovenci v Makedoniji	Slovenci na Kosovu
Ustavno priznani kot manjšina	NE	DA	NE	NE	NE	NE*	NE
Zakonsko priznani kot manjšina	NE	DA	DA	DA	NE	NE	NE
Dekleratorno priznanje	DA	/**	/**	/**	NE	NE	NE
Posvetovalni organ z vlado	DA	DA	DA	DA***	NE	NE	NE
Samouprava	NE	DA	NE	NE	NE	NE	NE
Zagotovljen / olajšano izvoljen poslanec	NE	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE	NE	NE	NE
Zagotovljena / olajšana izvolitev v organu lokalne samouprave	NE	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE	NE (v teoriji da, a v praksi ne)	NE	NE	NE
Uradni jezik – v teoriji	NE	DA	DA	DA	NE	NE	NE
Uradni jezik – v praksi	NE	NE	NE	NE	NE	NE	NE
Dvojezična topografija – v teoriji	NE	DA	DA	NE	NE	NE	NE
Dvojezična topografija – v praksi	NE	NE	NE	NE	NE	NE	NE
Poučevanje jezika v šoli kot del šolskega kurikuluma	DA	DA	NE	NE	NE	NE	NE
Sofinanciranje izvenšolskih tečajev materinščine	DA	NE	NE	NE	NE	NE	NE
Manjšinski mediji / posebne vsebine v medijih	DA	NE	NE	NE (teoretično da na nivoju Federacije BiH, v praksi ne)	NE	NE	NE
Financiranje kulturnih dejavnosti	DA	DA	DA	NE****	NE	NE	NE

* Julija 2023 je vlada podala predlog, da bi se v preambulo ustave dodalo šest novih narodov, med njimi tudi Slovence. A predlog bo moral dobiti še dvotretjinsko podporo poslancev v parlamentu.

** Ni relevantno, ker je narodna manjšina priznana že v pravnih aktih.

*** Gre sicer za posvetovalni organ v okviru parlamenta ne vlade, poleg državnega nivoja ločeno obstaja še na nivoju Federacije BiH, torej nivoju entitete.

**** Izjema je občina Prijedor, ki zagotavlja manjšinam sistemsko financiranje, v nekaterih občinah pa ostajajo razpisi, na katere se društva manjšin lahko prijavijo.

ki manjšinskih pravic v nobenem vidiku ne veže na število oziroma delež pripadnikov manjšine.

Za vse države pa je značilno, da se etnične skupnosti, ki na njihovem ozemlju prebivajo, ozirajo po stopnjah pravic, ki jih uživajo druge etnične skupnosti ter se zato nekatere čutijo zapostavljene. V Sloveniji se pripadniki skupnosti narodov nekdanje SFRJ primerjajo predvsem z madžarsko in italijansko narodno skupnostjo ter problematizirajo dejstvo, da ne uživajo enake ravni kolektivnih pravic; v ostalih obravnavanih državah pa se pripadniki manjših etničnih skupnosti pogosto ozirajo na večje narodne skupnosti ter čutijo zapostavljene. Ker pa zavezujočih mednarodnih standardov, ki bi države zavezovale k podeljevanju manjšinskih pravic glede na točno določene kriterije, ni, bodo odločitve o podeljevanju manjšinskih pravic še naprej ostajale v domeni vsake posamezne suverene države.

SKLEP

Na podlagi opravljene analize lahko na prvo raziskovalno vprašanje odgovorimo, da stopnja pravic Slovencev v drugih državah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ, ni višja od stopnje pravic, ki jih uživajo pripadniki ostalih konstitutivnih narodov v Republiki Sloveniji. Trditve, da imajo Slovenci v ostalih državah z območja nekdanje SFRJ več pravic kot pripadniki ostalih konstitutivnih narodov SFRJ, ki živijo v Sloveniji (cf. Kržišnik-Bukić, 2008; Kržišnik-Bukić, 2014b; Valentinčič, 2015, 59–78), so torej napačne. Napačne so tudi trditve, da so Slovenci

priznani kot manjšina v vseh državah nekdanje SFRJ (cf. Kržišnik-Bukić, 2014b). Na ustavnem nivoju je temu tako le na Hrvaškem, na zakonskem nivoju pa v Srbiji in BiH. Glede tega lahko na drugo raziskovalno vprašanje odgovorimo, da stopnja pravic, ki jih posamezne obravnavane etnične skupnosti uživajo v praksi, ni odvisna od (ne)priznanja njihovega manjšinskega statusa. V Sloveniji se sicer pojavljajo stališča, da bi bilo potrebno obravnavane etnične skupnosti priznati kot manjšine zaradi njihovega »ustavnega dostojanstva«. Ob tem se postavlja vprašanje, ali je pomembnejše simbolno priznanje ali podeljevanje pravic v praksi. Glede tega so možna različna mnenja. Naša raziskava pa kaže, da nujne medsebojne povezanosti ni.

Članek se je zaradi omejenega prostora na tematično osredotočil zgolj z vidikov veljavnih pravnih aktov ter manjšinskih pravic v praksi za izbrane države in narodne skupnosti. V prihodnjem raziskovanju bi bilo mogoče na problematiko pogledati še s številnih drugih vidikov, ki so tudi zelo pomembni in bi šele tudi njihova vključitev omogočala celovit vpogled v kompleksno tematiko: zgodovinski razlogi za prisotnost pripadnikov posameznih narodov na ozemlju drugih obravnavanih držav, njihovo številčnost, organiziranost, genezo razvoja manjšinskih pravic teh skupnosti v posameznih državah, ustreznost statusa in kriteriji na podlagi katerih so/niso bili podeljeni manjšinski statusi, vsebinska analiza pobud za spremembo njihovega statusa itd. Tematika bo svojo aktualnost ohranila tudi v prihodnje in takšno nadaljnje raziskovanje bi bilo smiselno.

A COMPARISON OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL STATUS, THE IMPLEMENTATION OF MINORITY RIGHTS AND THE PUBLIC FINANCING BETWEEN SLOVENIAN COMMUNITIES IN THE REPUBLICS OF FORMER YUGOSLAVIA AND COMMUNITIES OF CONSTITUTIVE NATIONS OF YUGOSLAVIA IN SLOVENIA

Dejan VALENTINČIČ

New University, Faculty of Slovenian and International Studies, Mestni trg 23, 1000 Ljubljana, Slovenia
Center for Social Research at the American Slovenian Educational Foundation ASEF, Ogrinčeva 4, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: dejan.valentincic@asef.net

SUMMARY

The paper compares the official status of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia's constitutive nations in its former republics, with an emphasis on Slovenia and the Slovenians. The first part of the article focuses on legal aspects – do these nations qualify for the status of national minority in the above mentioned countries, on which level and which special collective rights are they granted; whereas the second part examines the existing implementation of minorities' rights, including teaching native languages, coverage of minorities-related topics in the media and financing their cultural activities. Slovenia has not recognised any minority status to these communities, but has entitled them with quite some rights in practice. For instance, it is the only country that cofinances free classes of native languages, in addition to including them as subjects in school programmes. Moreover, these national communities in Slovenia enjoy special media programmes, and cofinancing of the activities of their cultural associations. Slovenians are recognised as a minority in Croatia on the constitutional level and on the legislative level in Serbia and Bosnia-Herzegovina. By contrast, Slovenian communities in North Macedonia, Montenegro and Kosovo are not acknowledged. Whereas Croatia and Serbia allocate some funds for cultural activities, Croatia is the only of these countries where the Slovenian language is also taught in schools. The author concludes that there is no interdependence between official minority status and actual rights entrusted by these countries.

Keywords: constitutive nations of former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, minority rights in its former republics, constitution, legislation, teaching of native languages, media, financing cultural activities

VIRI IN LITERATURA

Baltić, Admir (2016): Predlog ustavnega priznanja narodnih skupnosti za manjšine do konca leta v DZ-ju. www.rtvsl.si/slovenija/predlog-ustavnega-priznanja-narodnih-skupnosti-za-manjsine-do-konca-leta-v-dz-ju/387394 (zadnji dostop: 2023-04-19).

Baltić, Admir & Saša Banjanac Lubej (2016): »Pripadnikom skupnosti nekdanje Jugoslavije v Sloveniji status Romov«. www.rtvsl.si/slovenija/pripadnikom-skupnosti-nekdanje-jugoslavije-v-sloveniji-status-romov/385023 (zadnji dostop: 2023-04-19).

Briza, Jan (2000): *Minority Rights in Yugoslavia*. London, Minority Rights Group.

CoE (2013): Council of Europe (CoE). Peto izveščje Republike Hrvatske o primjeni Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/CroatiaPR5_hr.pdf (zadnji dostop: 2023-07-10).

CoE (2022): *National Minorities: New Opinions on North Macedonia and Slovenia* Published. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/national-minorities-new-opinions-on-north-macedonia-and-slovenia-published> (zadnji dostop: 2023-02-20).

Dimitrievski, Ilija (2014): Ob 10-letnici delovanja EXYUMAK in Makedonci v Sloveniji. V: Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 15–24.

Državno izborna povjerenstvo Republike Hrvatske (DIP) (2023): Rezultati – Informacija o konačnim rezultatima glasovanja na izborima članova vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave provedenih 7. i 21. svibnja 2023. <https://www.izbori.hr/site/izbori-referendumi/izbori-za-clanove-vijeca-i-predstavnike-nacionalnih-manjina-u-jedinicama-lokalne-i-podrucne-regionalne-samouprave-7-5-2023/aktivnosti-3636/rezultati-3748/3748> (zadnji dostop: 2023-09-07).

Dymarski, Miroslav (2017): Political Situation of Ethnic Minority Groups in Independent Montenegro. *Studia šrodkowoeuropejskie i balkanistyczne*, XXVI, 205–219.

Džankić, Jelena (2012): Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship, Participation and Access to Rights. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11, 3, 40–59.

ELRMJ (1992): *Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezicih (ELRMJ): Svet Evrope*. www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/ (zadnji dostop: 2023-02-16).

Gostečnik, Januška (2019): Morphological Alternations in the Local Dialect of Ravnice (SLA T411) from Slavic Comparative Perspective. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 29, 2, 187–202.

Gruden, Roman (2022): Osebo elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Hrdlička Bergelj, Vesna (2015): Samo 250 otrok se v klopih uči hrvaščine, srbsčine, bosanščine, albanščine in makedonščine. www.rtvsl.si/slovenija/samo-250-otrok-se-v-klopih-uci-hrvascine-srbscine-bosanscine-albanscine-in-makedonscine/365086 (zadnji dostop: 2023-02-15).

Intervju 1 (2016). Anonimen. Telefonski pogovor. Zapiski dostopni pri avtorju.

Javni razpis za izbiro ponudnikov za izvedbo projektov na podlagi nacionalnega programa za jezikovno politiko. http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=1707 (zadnji dostop: 2023-02-21).

Javni razpis za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS. http://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_17/uvod_etn_17.htm in https://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_22/uvod_etn_22.htm (zadnji dostop: 2023-02-21).

Javni razpis za izbor operacij za večjo socialno vključenost pripadnikov ranljivih družbenih skupin na področju kulture v okviru Evropskega socialnega sklada v letih 2016–2017. http://www.mk.gov.si/si/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=1768 (zadnji dostop: 2023-02-21).

Jerovšek, Tone (2010): Komentar 61. in 62. člena Ustave. V: Šturm, Lovro (ur.): *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Kranj, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 610–616.

Klemenčič, Vladimir & Matjaž Klemenčič (2001): Narodne manjšine v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije in vpliv madžarske in italijanske manjšine na uresničevanje manjšinske zaščitne zakonodaje v Republiki Sloveniji. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 11, 26, 275–282.

Knežević, Aleksandar (2019): Materni jezik kao determinanta etničkog identiteta u popisima stanovništva Srbije. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 29, 3, 455–472.

Komac, Miran (1999): *Protection of Ethnic Communities in the Republic of Slovenia*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Komac, Miran (2007): Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Komac, Miran (ur.): *Priseljenci*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 35–68.

Komac, Miran (2014): Model varstva narodnih manjšin v Sloveniji: potrebujemo opredelitev pojma narodna manjšina? V: Kržišnik-Bukić, Vera & Damir Josipovič (ur.): *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 167–202.

Komac, Miran (2018): Opombe k besedilu z naslovom: *Zakon o uresničevanju kulturnih pravic narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (1995): *Slovinci v Hrvaški*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kržišnik-Bukić, Vera (2008): Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije: O družbeni upravičenosti priznanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom in Republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodnomanjšinskega položaja. *Razprave in gradivo*, 56–57, 120–157.

Kržišnik-Bukić, Vera (2014a): Znanstvena izhodišča za definicijo »narodne manjšine v Republiki Sloveniji« in problem strokovnih razhajanj. V: Kržišnik-Bukić, Vera & Damir Josipovič (ur.): *Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 127–166.

Kržišnik-Bukić, Vera (ur.) (2014b): Kdo so narodne manjšine v Sloveniji. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.

Letnar Černič, Jernej (2011): Komentar 63. člena Ustave. V: Šturm, Lovro (ur.): *Komentar ustave Republike Slovenije – dopolnitev A. Kranj, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije*, 951–957.

Letnar Černič, Jernej (2018): Za čigav blagor? <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/215058> (zadnji dostop: 2023-02-16).

Medvešek, Mojca (2017): Učenje slovenskega jezika ter stališča dijakov in staršev do slovenščine v Varaždinski in Medžimurski županiji na Hrvaškem. *Slovenščina 2.0*, 5, 2, 151–178.

Merljak, Rudi (2019): Slovenci na Hrvaškem in majske volitve v svete narodnih manjšin. *Mladika*, 05/06, 11–15.

MIZŠ (2021): Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ), Sofinanciranje dopolnilnega pouka maternih jezikov in kultur za otroke drugih narodnosti. www.gov.si/novice/2021-09-01-sofinanciranje-dopolnilnega-pouka-maternih-jezikov-in-kultur-za-otroke-drugih-narodnost/ (zadnji dostop: 2023-02-16).

Narodne novine, št. 85/2010 – Uradni list Republike Hrvaške (Narodne novine), 85/2010: Ustav Republike Hrvaške.

Narodne novine, št. 155/2002 s spremembami – Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin.

Novak, Aleš & Marijan Pavčnik (ur.) (2022): Pravne pange in metodologija razlage prava. Ljubljana, GV založba.

Savjet za nacionalne manjine (2022): Odluka – Odluka o rasporedu sredstava koja se u Državnom proračunu Republike Hrvatske osiguravaju za potrebe nacionalnih manjina u 2022. godini (2022). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_04_48_609.html (zadnji dostop: 2023-02-21).

Orehar Ivanc, Metoda (2010): Komentar 64. člena Ustave. V: Šturm, Lovro (ur.): *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Kranj, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 621–630.

ORF (2013): Österreichischer Rundfunk (ORF): Status manjšin za narode bivše SFRJ? <https://volksgruppenn1.orf.at/slovenici/novice/stories/78277.html> (zadnji dostop: 2023-02-20).

ORF (2023): ORF: Tudi Slovenci v preambuli S. Make-donije, <https://volksgruppen.orf.at/slovenici/stories/3216683/> (zadnji dostop: 2023-07-21).

Ortakovski, Vladimir T. (2001): Interethnic Relations and Minorities in the Republic of Macedonia. *Southeast European Politics*, 2, 1, 24–45.

Osební zapiski (2014): Posvet »Pomen društvenih dejavnosti in mednarodnega kulturnega sodelovanja za Ljubljano. Ljubljana, 19. junij 2014. Dostopno pri avtorju.

Pajnič, Katarina (2006): Struktura in položaj Slovencev na Hrvaškem. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Popis stanovništva Hrvatske 1991, 2001, 2011 in 2021 (2013): Državni zavod za statistiku. <https://www.dzs.hr> (zadnji dostop: 2023-02-20).

Požar, Bojan (2016): Famosne glasbene kvote na vrh najbolj poslušanih radijskih postaj izstrelile radio Aktual. <https://pozareport.si/post/392152/famosne-glasbene-kvoten-na-vrh-najbolj-poslusanih-radijskih-postaj-izstrelile-radio-aktual> (zadnji dostop: 2023-02-21).

JSKD (2020): Rezultati Javnega razpisa za izbor kulturnih projektov na področju različnih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS za leto 2020. https://www.jskd.si/financiranje/etnicne_skupnosti/etn_20/uvod_etn_20.htm (zadnji dostop: 2023-02-21).

Ribičič, Ciril (2014): Interes in odgovornost večinskega naroda za sožitje z manjšinami: novodobne narodne manjšine in osamosvojitve Slovenije. V: Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji*. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 179–204.

Riman, Barbara (2021): Slovenci na Hrvaškem. V: Darovec, Darko in Dimitrij Rupel (ur.): *30 let slovenske države*. Koper, Marežige, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, 297–300.

Riman, Barbara & Sonja Novak-Lukanović (2021): Trideset let učenja slovenskega jezika na Hrvaškem. *Razprave in gradivo*, 87, 173–194.

Riman, Barbara & Sonja Novak-Lukanović (2023): Slovenski jezik in vloga učiteljev slovenskega jezika na Hrvaškem. *Jezik in slovstvo*, 68, 1, 19–33.

Rahmani, Bashkim (2020): The Position of Minorities in the New State of Kosovo. *Journal of Liberty and International Affairs*, 6, 1, 139–151.

RTVSLO (2023a): Radiotelevizija Slovenija (RTVSLO): Sami naši. <https://prvi.rtvsl.si/podcast/sami-nasi/173250728> (zadnji dostop 2023-07-10).

RTVSLO (2023b): RTVSLO: Svet vlade za vprašanja narodnih skupnosti tudi o oddaji NaGlas! <https://www.rtvsl.si/kultura/drugo/svet-vlade-za-vprasanja-narodnih-skupnosti-tudi-o-oddaji-naglas/667703> (zadnji dostop: 2023-07-10).

Shoup, Paul (1963): Yugoslavia's National Minorities under Communism. *Slavic Review*, 22, 1, 64–81.

Sl. glasnik BiH, br. 23/2001 s spremembami – Uradni list Bosne in Hercegovine (Sl. glasnik BiH), 23/2001: Zakon BiH o volitvah.

Sl. glasnik BiH, br. 24/2003 s spremembami – Zakon o zaščiti pravic pripadnikov narodnih manjšin v BiH.

Sl. glasnik Federacije BiH, br. 56/08 – Uradni list Federacije BiH (Sl. glasnik Federacije BiH), 56/08: Zakon o varstvu pravic članov narodnih manjšin.

Sl. glasnik RS, br. 98/2006 – Uradni list Republike Srbije (Sl. glasnik RS), 98/2006: Ustava Republike Srbije.

Sl. glasnik RS, br. 72/2009 s spremembami – Uradni list Republike Srbije (Sl. glasnik RS), 72/2009 s spremembami: Zakon o nacionalnim svetima nacionalnih manjina.

Sl. glasnik RS BiH, br. 01-970/04 – Uradni list Republike Srbske BiH (Sl. glasnik RS BiH), 01-970/04: Zakon Republike Srbske o zaščiti nacionalnih manjšin.

Sl. list SCG, br. 1/2003 s spremembami – Uradni list Srbije in Črne gore (Sl. list SCG), 1/2003 s spremembami: Zakon o zaščiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

Sl. list SRJ, 11/2002 – Uradni list Zvezne republike Jugoslavije (Sl. list SRJ), 11/2002.

Stičiče – slovenščina za Slovence po svetu (2019): Hrvaška. Zavod republike Slovenije za šolstvo. www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovinci-izven-meja/slovinci-po-svetu-sticisce/ (zadnji dostop: 2023-02-20).

Straus, Bronka (2016): Poučevanje maternih jezikov in kultur. Posvet o jezikovnem vključevanju priseljencev v vrtec in šole. Ljubljana, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Urad za razvoj izobraževanja. Dostopno pri avtorju.

Straus, Bronka (2021): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Straus, Bronka (2023): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Škrk, Mirjam (2008): Zaščita narodnih manjšin v Republiki Sloveniji po praksi Ustavnega sodišča. V: Hafner, Gerhard & Martin Pandel (ur.): Varstvo in uveljavitev pravic narodnih manjšin/Schutz und Durchsetzung der Rechte nationaler Minderheiten. Celovec, Ljubljana, Dunaj, Mohorjeva, 143–162.

Tomažič, Dušan (2018): Slovenačka etnička manjina u Bosni i Hercegovini/Slovenska etnična manjšina v Bosni in Hercegovini. Banja Luka, Društvo Slovencev Republike Srbske »Triglav« Banja Luka.

Ur. l. EU, št. 77/486/EGS – Uradni list Evropske unije (Ur. l. EU), 77/486/EGS: Direktiva Sveta Evropske skupnosti o izobraževanju otrok delavcev migrantov.

Ur. l. EU, št. 2008/C 320/01: Resolucija Sveta Evropske unije o evropski strategiji za večjezičnost.

Ur. l. RS, št. 7/11 – Uradni list Republike Slovenije (Ur. l. RS), 7/11: Deklaracija Republike Slovenije o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji.

Ur. l. RS, št. 44/1990: Izjava o dobrih namelih.

Ur. l. RS, št. 33/91 s spremembami: Ustava Republike Slovenije.

Ur. l. RS, št. 16/07 – UPB s spremembami: Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja.

Ur. l. RS, št. 76/06: Sklep o ustanovitvi, sestavi, organizaciji in nalogah Sveta Vlade Republike Slovenije za vprašanja narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji.

Ur. l. RS, št. 81/06 – UPB s spremembami: Zakon o osnovni šoli.

Ured (2022): Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Izvješća. <https://ljudskaprava.gov.hr/pristup-informacijama/strategije-planovi-i-izvjesca/izvjesca/562> (zadnji dostop: 2023-02-21).

USZS (2022): Ministrica dr. Helena Jaklitsch na dvodnevnom obisku v Beogradu. Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, sporočilo za javnost. <https://www.gov.si/novice/2021-06-03-ministrice-dr-helena-jaklitsch-na-dvodnevnom-obisku-v-beogradu/> (zadnji dostop: 2023-02-21).

Valentinčič, Dejan (2015): Ali bi morala Slovenija spremeniti svoj model manjšinskega varstva? Dignitas, 65–66, 59–78.

Valentinčič, Dejan (2017): Stopnja družbene integriranosti neslovenskega etničnega prebivalstva v Mestni občini Nova Gorica v kontekstu obče slovenske družbe. Doktorska disertacija Nova Gorica, Fakulteta za uporabne družbene študije.

Valentinčič, Dejan (2018): Ali bo Slovenija dobila šest novih manjšin? Pravna praksa, 37, 26, 12–14.

Valentinčič, Dejan (2019a): Komentar 61., 62., 64. in 65. člena Ustave. V: Avbelj, Matej (ur.): Komentar Ustave Republike Slovenije. Nova Gorica, Nova univerza – Evropska pravna fakulteta, 516–526, 531–544.

Valentinčič, Dejan (2019b): Slovenski jezik na Hrvaškem med zamejstvom in izseljenstvom: pravni vidik. V: Šekli, Matej & Lidija Rezoničnik (ur.): Slovenski jezik in njegovi sosodnje. Ljubljana, Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 153–164.

Varady, Tibor (1993): Collective Minority Rights and Problems in Their Legal Protection: The Example of Yugoslavia. European Review, 1, 4, 371–383.

Verbič, Saša (2022). Telefonski pogovor. Zapiski dostopni pri avtorju.

Woelk, Jens (2012): Identity-Diversity and the Territorial Dimension in the Western Balkans. L'Europe en formation, 1, 363, 189–204.

Zaniuk, Tomaž (2017): Osebno elektronsko sporočilo avtorju. Dostopno pri avtorju.

Žikić, Biljana (2014): Mediji in narodne skupnosti nekdanje SFRJ ter Srbi v Sloveniji. V: Kržišnik-Bukić, Vera (ur.): Kdo so narodne manjšine v Sloveniji. Ljubljana, Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, 73–88.